

WWW.UN.SR

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

ИЗДАЈИ ДВА ПУТ сваког месеца у свескама од 3 и више табака.
ЦЕНА ЈЕ: ЗА СРЕЈУ 12 ДИН., А ЗА АУСТРО-УГАРСКУ 15 ДИН. НА ГОДИНУ

Претплата се шаље управи Државне Штампарије,
а рукописи уредништву.

IX СВЕСКА

16. СЕПТЕМБРА 1880. Г.

ГОДИНА I

ПОСТАВЉЕЊА НАСТАВНИКА У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

Сретен Пашић, предавач алексиначке ниже гимназије, за предавача ниже гимназије у Чачку, 18 августа о. г.

Јарослав Јанкура, постављен за предавача учитељске школе, 21 августа о. г.

Владимир Малина, постављен за предавача ваљевске ниже гимназије, 26 августа о. г.

ПОСТАВЉЕЊА УЧИТЕЉСКА

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 23. АВГУСТА О. Г. ПОСТАВЉЕНИ СУ ЗА НАСТАВНИКЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА И ТО:

у пиротском округу

Станко Лапчевић, ученик гимназије, за заступника учитеља основне школе у Шпају.

у крајинском округу

Димитрије Мишић, бивши учитељ, за привременог учитеља десете класе основне школе у Рољеву.

у црногорском округу

Љубомир Сабовљевић, за заступника учитеља основне школе у Бучју.

у чачанском округу

Самујило Милошевић, свршени богослов, за учитеља десете класе основне школе у Жичи.

Живан Милосављевић, бив. учитељ, за привременог учитеља десете класе основне школе врпске.

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 25. АВГУСТА О. Г. ПРЕМЕШТЕНИ СУ СА СЛУЖБОМ ОВИ НАСТАВНИЦИ ОСНОВНИХ ШКОЛА И ТО:

у вароши Београду.

Јованка Милићевићева, учитељица осме класе III и IV разреда вежбаонице при вишој женској школи, у III и IV разред женске школе на Сави.

Катарина Ђурићка, учитељица девете класе III и IV разреда женске школе на Сави, у I разред мушке школе на западном Врачару.

Лазар Зарић, учитељ девете класе I и II разреда мушке школе палилулске, у новоотворено II одељење I и II разреда мушке школе на Теразијама.

Софроније Павловић, учитељ шесте класе I разреда мушке школе на западном Врачару, у I и II разред мушке школе у Палилули.

у крајинском округу

Панта Илић, учитељ десете класе основне школе рољевске, у Липовац, округа алексиначког.

у пиротском округу

Живка Никетићка, учитељица осме класе III и IV разреда женске школе пиротске, у III и IV разред вежбаонице при вишој женској школи у Београду.

у подринском округу.

Коста Војиновић, учитељ десете класе основне школе горњобуквичке, у Петковицу, округа шабачког.

у ужичком округу

Сретен Лазаревић, учитељ девете класе III и IV раз. основне школе пожешке, у Јопаницу, округа пожаревачког.

у чачанском округу

Ђура Животић, привремени учитељ десете класе основне школе врпске, у Придворицу, округа ужичког.

у шабачком округу

Марјан Павловић, заступник учитеља основне школе петковичке, у Горњу Буковицу, округа подринског.

РАЗРЕШЕЊА ОД ДУЖНОСТИ УЧИТЕЉСКЕ

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 25. АВГУСТА О. Г. РАЗРЕШЕНИ СУ ОД УЧИТЕЉСКЕ ДУЖНОСТИ:

у алексиначком округу.

Сретен Банџић, учитељ осме класе основне школе у Липовцу.

у београдском округу

Јелена Димитријевићка, учитељица десете класе основне школе у Пружатовцу

у крајинском округу

Михаило Ђорђевић, привремени учитељ десете класе основне школе голубињске.

у топличком округу

Миливоје Плачковић, привремени учитељ десете класе основне школе у Ђакрсу.

у црногорском округу

Коста Живковић, привремени учитељ десете класе основне школе у Бучју.

Василије Ивановић, привремени учитељ десете класе III и IV разреда основне школе у Подгорцу.

у куријском округу

Светозар Станковић, учитељ десете класе основне школе у Глојанима.

ЗАПИСНИК ГЛАВНОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЧЕТРНАЕСТИ САСТАНАК

9. августа 1880. год. у Београду

Били су: потпредседник г. Ј. Пецић; редовни чланови: гг. Ј. Бошковић, арх. Нестор, Ј. Ђорђевић, др. Ј. Валента, М. Миловук и др. В. Бакић; ванредни члан г. Св. Милосављевић.

I.

Пошто записник од прошлог састанка није готов, то потпредседник ставља на дневни ред на прво место извештај дисциплинарног одбора о кривници Сретена Банџића учитеља липовачког.

Пошто је прочитана једна молба Ср. Банџића и жалба општине станачке против њега, архимандрит Нестор, као извештач одбора, извешћује Савет, да је одбор нашао, да су све кривице, због којих је Банџић оптужен, пред надлежном влашћу доказане, и да су такве, да се такав учитељ не може трпети у школи; па пошто је Банџић већ више пута био кажњен, био је већ један пут и отпуштен из службе, па је опет примљен, а није се ни мало поправио, нити има из-

гледа да ће се поправити, — то одбор предлаже, да се Банџић отпусти из учитељске службе.

После подужег већања о тој ствари, Савет је једногласно одлучио: да се Сретен Банџић, учитељ липовачки, отпусти из учитељске службе.

II.

Потпредседник каже, да је сад на дневном реду извештај нарочитог одбора о *преображају средњих школа*, и позива извештача, да тај извештај прочита.

Ј. Бошковић чита извештај и предлог одборски који овако гласи:

ИЗВЕШТАЈ

НАРОЧИТОГА ОДБОРА

Главном Просветном Савету

На писмо г. министра просвете и црквених послова од 24 јуна ове године, ПБр. 2709 као и на друго од 2 јула, ПБр. 2755, која је Савет потписаном нарочитом одбору упутио да да своје претходно мишљење, част нам је поднети Савету овај извештај.

I.

Што се тиче реформе наших основних школа, ту се не може ништа у напред рећи, докле стручна комисија за пројекат о преображају основних школа не буде готова са својим радом.

Али што бисмо још сад имали напоменути то је, да ваља добро разликовати између основних школа варошких и сеоских. Прве су општинске, приступачније деци и по рђаву времену, родитељи радије дају децу у школу, деца могу остати у школи више година, да изуче не само писати, читати и рачунати, него и друга потребна и корисна знања за занатлију или трговца. На против, по селима често је врло далеко до школе, деца требају родитељима за понеке радове пољске привреде, с тога би ту ваљало сложити начело опште просвете са интересима родитељским и захтевима дечијег здравља. Ту би се можда могло препоручити: прво, школска година од седам зимских месеци као у Америци; друго, сеоска деца да пођу у школу од 9 година а да је сврше са 11-ом, за тим да дође продужено недељно учење; треће, да се место садашње већином теоријске земљоделско-шумарске школе, заведу окружне (или у почетку за читаве групе округа, као што су на пр. епархије) чисто практичне пољопривредне школе од године дана, у којима би дечаки из ратарства, вртарства (кухинско зеље, воће, бостан, цвеће), виноградарства, шумарства, радње око дувана, сточарства (бели смок, сир на швајцарску страну), пчеларства и свидарства — само оно учили на бољи и савршенији начин обрађивати, а уједно и практично радили, што се обично у њиховим окружјама ради или може радити. Таке пољопривредне школе, са једним само практичним учитељем и радником, не би управо ништа друго биле, до мале угледне економије на каквом државном, мањастирском, општинском или и приватном добру. И деца и учитељ издржавали би се из заједничке зараде.

Потребу, практичност и корист таквих школа за ^{9/10} нашега сеоског становништва мислимо да не треба доказивати; довољна је сама напомена.

II.

Што се тиче средњих школа, ту предлагемо:

а) Да се дојакошње гимназијске реалке (шест на броју) укину. Више вреди заокружено учење у варошкој основној школи од шест разреда, него почето а недовршено учење у школи са два разреда, која нити је гимназија ни реалка; а ни просветној цели у опште дотичне варошице није много поможено са два понајвише млада наставника, од којих је један заступник управитељев, а други тежи да га у том замени. На против

б) треба ићи за тим, да се у нашој земљи оснују више просветних средшта, те да се тако с једне стране подмире праве потребе дотичних крајева, а с

друге одклони прекомерна навала ђака у Београд. С тога предлагемо, пошто се укине једна од двеју нижих гимназија у Београду, да буду:

1. Пет великих (са 8 разреда) гимназија у земљи: варошка и врачарска у престоници, крагујевачка, нишка и једна у Кладову или Неготину, на четворомеђи гимночкиј (Србија, Бугарска, Румунија, Угарска).

2. Десет полугимназија (уједно и за женске): у Ваљеву, Шапцу, Смедереву, Пожаревцу, Параћину, Крушевцу, Чачку, Кнежевцу, Пироту и Врањи (место дојакошњих 15).

3. Две велике реалке: у Београду и Ужицу, на четворомеђи дринској (Србија, Босна с Херцеговином, Стара Србија, Црна гора). Београдској великој реалци ваљало би одмах додати прва два разреда, поспоље целе зграде, да би се деца одмах испрва стручно спремала.

4. Седам малих (са 4 разреда) реалака: у Лесковцу, Алексинцу, Јагодини, Свидајинцу, Зајечару, Лозници и Куршумлији.

Ово би се све могло урадити готово у границама садашњег буџета за гимназије, реалку, полугимназије и гимназијске реалке.

Наставни план за те школе не ћемо предлагати ми, већ „Други стални одбор Просветнога Савета“. Само примећујемо, да би се из једне врсте школа могло прелазити у другу, пошто се положи испит из оних предмета, који се уче само у оној школи, у коју се прелази.

То би, по нашем мишљењу, био довољан број средњих школа за целу земљу и удесно распоређен. А ако би још која варошица или срез хтели да имају своју засебну школу, могли би, пошто даду школску зграду са осталим што треба и обвезавши се, да ће државној каси подмиривати професорску плату, — а држава ће им слати наставнике.

III.

Што се тиче трговачко-занатлијских школа, Главни Просветни Савет нека изводи изрећи:

1. Да је уређење занатлијске стручне наставе у Србији један од најважнијих и најхитнијих задатака државнога гајења народне привреде; то уређење ваљало би започети с планом и систематски, ради практичнога утицања на индустријски развитак у земљи, тако, да врховна управа буде једна, састављена од стручних техничара, (технолошких и грађевинских) и чланова дотичних кругова, који познају практичне захтеве домаће индустрије.

2. Занатлијску наставу ваљало би уредити овако, да се

а) као најнижи ступањ њезин, по свим варошима и знатнијим местима, што пре установе недељне занат-

лијске школе, за продужено учење у школама које већ постоје, употребљавајући учила а по потреби и учитеље тих школа, које би, за простије занате, давале потребну општу способност;

б) за спремање ваљаних пословођа и руководеља у фабрикама, при грађевинама, машинама и по грамама хемијско-техничке индустрије, да се у неколико индустријских средишта земаљских мало по мало створе особите занатлијске средње школе; и

в) да се, с обзиром на уметничку индустрију оснује *уметничко-занатлијска школа* у Београду, за изражавање најспособнијих занатлија у земљи, у свези са музејем за индустрију.

3. Трошкове око занатлијских средњих школа и око више школе за уметничке занате, прима на се држава; а трошкове за продужено учење у занатлијским нижим школама ваља да подмире варошке општине и занатлије саме (еснафи), а држава ће их сразмерно потпомоћи.

4. Уређење занатлијске наставе и државно учествовање у томе, треба да је утврђено особитим законом, а за извршење, или управо за разумни започетак и фактично уређење тих школа, ваља поставити нарочито за то спремне поверенике за занатлијске школе; а пре свега треба влада да се побрине, да се учитељи за то одмах практично изобразе или, ако их има, готови употребе.

Што се тиче оснивања послебних занатлијских средњих школа с радионицама, у којима би се, покрај практичнога рада, поглавито предавало цртање и моделовање, нешто из природњачкога, математичког и математичко-цртачког знања, а по потреби и један стран језик, дакле *практично, уједињено са осећањем лепога*, те би се тиме потпомогала уметничка образованост занатлија, из које би опет потекла *уметничка индустрија*, — за то имамо још ово да приметимо.

1. Занатлије *металних заната* у Србији јесу: Златари, дугмеџије, резачи, ковачи, калајџије, казанџије (Београд, Крушевац), кантарџије, ножари и пушкарари (Јагодина, Ваљево, Ужице), бравари, лимари, ливци, часовничари. До сад је крагујевачки арсенал био најбољи расадник метало-технике у Србији. С тога се и даље може препоручити образовање занатлија у арсеналским радионицама (и у рудницама), уз уметничку образованост у занатлијској средњој школи. А за друге гране требало би још једна особита школа, у другом којем индустријском средишту.

2. Као што држава готово за сваки метални занат има извршних мајстора у земаљском арсеналу, и по којег изван завода, који је отуда изашао; тако би ваљало да заведе и своју *грађевинско-занатлијску школу*, за толике јавне (а и за приватне) грађевине. Ту би се спремали добри зидари, тесачи, каменари,

ликоресци, столари, бравари, бојације, позлатари, стаклари и т. д.

3. *Ткачка индустрија* заслужује у нас једно од првих места. *Платно* ланено (Шабац, Ваљево, Подриње, Ужице), кудељно (крушевачке конопље), памучно (у опште по варошима); *вез* обојеним памуком и свилом, шареном вуницом, златом и бисером; *сукно* (аба), појаси, торбе, прегаче, материја за сукње, поњаве (вуна и кострет): *чоха* (Ужице, Параћин); *кебета* (Ужице); *свила*; златно ткање; плетење: чарапе, рукавице; *ћилими* (Кнежевац, Зајечар, Параћин, Левач, Пирот); прекрасно бојадисање вуне, које врше жене а од чести и бојације. Овде ћемо додати: гајтанџије (Пирот) и *ужаре* (Лесковац и Браћа). И за ову грану индустрије ваљало би бар у два средишта подићи радионице са теоријском средњом школом, а особито *ткачку школу за женске*.

4. *Дончарске индустрије* има у нас на више места (Стари Влах, Ресав, Арапђеловац, Петровац, Крушевац, Алексинац); прављење *ошека* (цигаља) и *ирепа*; *фабрика стакла* у Јагодини. Овде ћемо додати и *каменарство*. Мрамора има белог, сивог и црвено-жућкастог у Студеници, литографског камена у ваљевском округу, камена за жрвње (на источном крају Србије), а жућкасто-пешчаног у Крушевцу и Јагодини. И ове би гране индустрије ваљало школом подићи на виши ступањ.

5. Што се тиче *дрвенарских заната* (качари, колари, столари, дрводеље, стругачи, дашчари, тесачи грађе, мајстори од лопата, вила, грабаља, резачи свакојаким дрвенарија, плетикотарице, плетачи столица и сламних шешира, асурџије) — и ова грана чека на своје усавршење, а од чести и почетак.

6. *Кожарска индустрија* (кожари — табачка радња од мешине па до сафијана — опанчари, обућари мушки и женски, уздари, седлари, ћурчије), а тако исто и *кројачка* (кројачи, терзије, памуклијашни, јорганџије, абаџије), — могле би издржати страну утакмицу, кад би се само мало више пажње обратило и на једну и на другу.

7. Још би требало створити у нас *папирну фабрику*. Потрошња је велика, како од стране државе, тако и од приватних, а материјала за то (кукурузовине и крпа) има толико, да пропада или се извози. Бар најгрубљу врсту папира не бисмо морали доносити са страна.

Поред добрих занатлијских школа, као средства за подизање и усавршење заната и у опште индустрије у Србији, препоручују се још:

1. *Ново уређење садашњих еснафа*.

А. Место дојакошњих еснафа, ваљало би да наступе нове *занатлијске друштине*. Тада би уређење заната требало да буде тако, да се може делотворно

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

унапређивати и надгледати стручно изображене, као и умно и морално васпитање оних, који желе да буду занатлије.

Б. Будуће уређење, према захтевима практичнога живота, ваљало би да има три ступња: а) *занатлијске дружине*, то су местна, по могућству стручна, обавезна друштва, у којима занатлије, имајући заједничке интересе, непосредно суделују; б) *занатлијски одбори*, у већим индустријским средиштима, састављени од представника дружина; в) *индустријски савет* у Београду, да би се могла на један начин управљати и надгледати радња целога занатлијског организма. (Види III. 1.)

В. Занатлијске дружине, да би развиле делотворну радњу, требало би да имају потребна права као тела и свој круг радње, а то је: а) да суделују при примању *шегрта*, да надгледају стручно изображење и васпитање њихово, и да их испитују за калфе, б) да унапређују стручно и умно даље изображење *калфенско*, да надгледају радне односе између послодавца и радника, на послетку, да мирним путем стишавају распре између мајстора и калфе; в) да могу правилима утврдити начине, како да се стручно изучава неки занат, па оне занатлије, који своју струку по тим одредбама систематички изуче, да могу *огласити* и признати за *веште занатлије*. Ту би се онда за неке занате могло тражити, поред домаћих школа, још и образовање занатлија у *извршним* страним радионицама и занатлијским школама.

Г. Занатлијске дружине ваљало би да су основане тако, да саме себе помажу; а) вађевином и кредитом, б) куповањем сировине на много, в) заједничким стовариштима за малу кирију, г) добављањем капитала малим занатлијана за радњу и заједничким употребљавањем машина, д) еснафским кућама, као на пр. у Пироту (Ова установа заслужује да се проучи са свих страна).

2. *Да се отвори већа тражња заната.*

а) Поред дојакошњих рудника у мајдану Пеку Кучајни, Подгорцу, Авали, Крупњу и масуричких (за гвожђе, бакар, олово), а у Добри и Сењу (за мрки камени угаљ), — отварањем још којега рудника, особито гвозденог.

б) Држава за своју потребу да купује у првом реду рукотворине домаће, па онда стране.

в) По варошима да се оснују друштва, која би радила на томе, да и приватни подмирују своје потребе у првом реду домаћим рукотворинама. Сеоско становништво, које се сад угледа на варошко, па троши у маси стране фабрикате, тада би такођер, „угледајући се на господу“ куповало отаџбено.

г) Грађењем гвозденога пута.

д) Добрим путовима од индустријских места до главних друмова.

3. *Изложбе занатлијских производа.*

4. *Закон о потпомагању индустријских предузетака*, који већ имамо.

5. По потреби и *ревизија закона о сајмовима панађурима или вашарима*) и о *торбарену*.

6. *Заштитна ђумручина* за неке производе, докле не успеју да могу издржати страну утакмицу.

7. *Потпомагање калфенских (радничких) друштава*, која иду за својим вишим изучавањем, помагањем болних, посредовањем у налажењу рада, оснивањем калфенских скровишта (херберга) и т. д.

8. *Занатлијска књижевност.*

За прву потребу довољно би било, да се у целој Србији заведу свега пет—шест оваких практичних занатлијских школа, разне врсте.

IV.

Што се *трговачке школе* тиче, по нашем скромном мишљењу, доста би била *једна* једина, али *виша*, и то у Београду, пошто би главне варошке и ниже реалке довољне биле, да замене нижу трговачку школу.

V.

За уређење *Грађанске девојачке школе*, част нам је у прилогу¹, предложити пројекат, који је овај нарочити одбор, с једном малом допуном усвојио.

У Београду 5. августа 1880.

Чланови нарочитог одбора,

ЈОВАН ЋОРЂЕВИЋ с. р.

М. МИЛОВУК с. р.

ЈОВАН ЂОШКОВИЋ с. р.

После тога извештај каже, да је израда наставног плана за гимназије и реалке остављена сталном одбору, а овај нарочити одбор израдио је опширнији нацрт само за занатлијско-трговачке и грађанске девојачке школе.

За тим се отвори општа дебата.

Св. Милосављевић каже, да су за сад довољне три више гимназије и једна потпуна реалака. Он мисли, да је за сад много шест нижих реалка, јер се боји, да неће бити довољно ђака у њима. А слаже се с предлогом одборским, да се дворазредне реалке укину.

Др. Валента примећује, да се у одборском предлогу не помињу нигде реалне гимназије.

Ј. Бошковић одговара Св. Милосављевићу, да су самом Београду потребне две више гимназије, јер има

¹ Овај предлог још није претресен у Савету, с тога ће се прилог доцније штампати.

одвише ђака у појединим разредима. Боље је, вели, да се у вишој реалци додаду нижи разреди, којих сада нема, и да се подигне још једна потпуна гимназија, па да имамо свега три виша завода овде, него да имамо непотпуну реалку и две полугимназије. Број реалака није велики, кад се распореди по целој Србији. Оне се сматрају уједно и као практичне школе за трговце и занатлије. Одбор је распоредио све средње школе тако, да се у сваком крају налази по нека школа. При томе су одбор руководили и школско-политички разлози.

Даље одговара дру Валенти, да одбор није за чисто класичне гимназије, у којима се на реална знања мало пажње обраћа; с тога је био тога мишљења, да у наше гимназије треба увести довољно реалног знања, па ће онда гимназије бити у ствари реалне гимназије, и ако се не зову тако. У осталом сад се, вели, педагози не заузимају више за реалне гимназије, као пре, него препоручују чисте гимназије и чисте реалке. Реалке су нам сад потребне и с тога, што требамо много техничара, нарочито за гвоздене путове. Техничарима је потребно чисто реално знање, и то нарочито за конструктивне радње.

Др. Валента задовољава се тим обавештењем и каже, да и он није за чисто класичне гимназије. Он жели да се у гимназијама и реалкама заведе и осми разред, и да се у гимназијама већма негују класични језици, а особито латински језик.

Ј. Ђорђевић каже, да би добро било да се од сваке врсте заведе по неколико школа, па да буде чисто класичних гимназија, реалних гимназија и чистих реалака; али томе сметају наше економне и финансијске прилике.

Архимандрит Нестор каже, да су и Руси напустили класичне гимназије, јер се није показало да су тако корисне, него су напротив како руске новине пишу, неповољно утицале на социјални живот. Класично васпитање само по себи не чини људе карактернима, него то чини више дисциплина. Он није за то, да се губи много времена учењем класичних језика, кад је све што је лепо у класичној књижевности, преведено на нове језике, који су нама нужнији за практички живот. С тога је он за средњу меру у томе, т. ј. за гимназијске реалке.

Др. Валента одговара архимандриту Нестору, да цео образован свет негује класичне језике, који су важни и за нас већ због саме научне терминологије, па с тога треба и ми да већма негујемо нарочито латински језик, који је потребан и правницима и лекарима и апотекарима. За тим предлаже да се предлог одборски прими за основу специјалне дебате.

Ј. Ђорђевић каже, да би било излишно, кад би се овде расправљало питање о реализму и класицизму,

јер то још ни у књижевности није расправљено. Кад се буде правио наставни план за гимназије, онда се може говорити о класичним језицима; а сад жели да се говори само о начелима, која су исказана у предлогу одборском.

Ј. Бошковић одговара архимандриту Нестору, да се самом дисциплином ђак не може држати у запту. Не треба, вели, заборавити, да је Србија уставна земља и правна држава, и да према томе треба и ђаке спремати мало слободније. Ту се морају примери износити, и то нарочито државне врлине грчког народа, који је био мален као и наш, и који је постао славан због тих врлина. Васпитавање мора ићи онако, као што се и цело човечанство развијало; оно дакле мора почети од првог развитка човечанства, а особито од класичног света, грчког и римског.

Архимандрит Нестор одговара на то, да и он тако мисли, само он држи, да се не мора због тога учити грчки и латински; јер може се човек усхићавати књижевним производима класичних народа и у српском преводу.

Потпредседник се слаже у главном с предлогом одборским, који је и смишљено и патриотично израђен. Но он држи, да у предлогу није стављена мотивација за сваку идеју и да није одговорено на сва питања г. министра. С тога предлаже, да се пређе на специјалну дебату.

Св. Милосављевић примећује, да се Савет не може упуштати у специјални претрес, док не сазна пројекат о уређењу основних школа, јер од ових се мора почети.

Ј. Бошковић одговара, да одбор за сад не говори ништа о основним школама, што би се тицало министра просвете, него је само напоменуто нешто, што служи као одговор министру финансије на његова питања. Кад се буде правио наставни план за средње школе, онда ће нам требати и онај предлог о основним школама, који је израдила стручна комисија. Овде су изнесене само неке мисли, које ће се и на јавност изнети, те ће се о њима можда водити и полемика, из које ћемо после и ми моћи нешто употребити, кад будемо правили наставни план.

Ј. Ђорђевић жели, да једна и иста комисија изради наставни план и за основне и за средње школе, да би било сагласности у тим плановима и да се не би морали као до сад, неки предмети у гимназији изнова учити, и ако су их ученици већ у основној школи добро изучили, него да гимназија продужи предмете из основне школе, почињући онде, где је ова стала. За тим предлаже, да се г. министар умоли, да Савету саопшти онај операт о основним школама, да би га стални одбор могао одмах употребити.

— Др. Бакић слаже се с мишљењем Ј. Ђорђевића и потпомаже његов предлог.

Потпредседник каже, да ми још не правимо наставни план, него да само расправљамо, каквих школа треба да буде, и по томе предлог Ј. Ђорђевића не стоји у свези с предлогом одборском.

Ј. Бошковић каже, да је одбор добио врло велики задатак, који он за тако кратко време није могао потпуно извршити, него је у свом предлогу поднео само своје претходно мишљење о основним, средњим и занатлијско-трговачким школама. Ако Савет тај предлог прими, онда ће министар просвете и министар финансије добити у томе неки материјал, који могу употребити нешто за постојеће школе, а нешто за грађење пројекта закона о оснивању и уређењу нових школа.

Потпредседник се слаже с тим мишљењем и вели, да су ова питања више школско-политичка него чисто просветна, и за то ту и нема детаља.

Ј. Ђорђевић каже, да је одбор одговорио на сва питања г. министра, и с тога се предлог може примити. Да је одбор уједно направио и наставни план за сваку врсту школа, онда би вели, према материјалу који се има изучити, могли лако одредити, колико је година потребно за то у свакој школи.

Потпредседник одговара на ово, да је до сад практиковано овако: најпре се направи устројство, у ком су изложена начела; па онда се на основи тога гради наставни план. Но то није ни практично ни методично, него треба почети од наставног плана.

Ј. Ђорђевић каже, да би баш због тога добро било, кад би у идућој седници добили операт за основне школе; јер то је потребно нарочито с тога, да се одреди тачно прелаз из основне школе у средње школе.

Потпредседник одговара, да то може бити онда, кад г. министар прими ову основу, коју Савет предлаже.

Тиме је завршена општа дебата, те је по том Савет једногласно примио предлог одборски о преобразију средњих школа за основу специјалне дебате.

Др. Бакић предлаже, да се специјална дебата одложи за идући састанак. Прима се.

III.

Ј. Бошковић подноси следећи извештај другога сталнога одбора о *карти кнежевине Србије*, коју је израдио Гавра Ђорђевић:

Наша је књижевност у земљописним картама оскудна. Имали смо карте од Бугарског и Миленковића и атлас од Дежардена, али сад их нема више и застареле су. Данашња безимена карта није картографски израђена, нарочито орографија, и нема суседних земаља. Све те карте заједно немају новодобивених крајева. — Ова нова карта рађена је по познатој вели-

кој карти аустријског генералштаба. У њој су све врлине и мане те карте. По нешто би се могло поправити картама појединих округа, које се налазе у „Гласницима“; али ту а) нису описани сви окрузи, него само: крајински, пожаревачки, ужички, врачарски срез, руднички, моравска клисура међу Овчаром и Кабларом, Млава и Пек, Хомоље; б) нису сви описани од стручњака, као што је Драгашевић, Мишковић, Илић; в) не показују сви садашње стање, јер су рађени у течају од 24 године (од 1853—1877); г) не могу се сви најновији путеви и размаци забележити; граде се нови путеви, премештају се суднице и механе, од куда се рачуна размак.

Поглавите мане, које би се могле поправити: а) називи, н. пр.: Источна Морава, Сабанда, Ђириковац, и т. д. — те ваља поправити по Милићевићевој књизи и по закону о уређењу новог земљишта; б) пут од Београда на Аранђеловац, Крагујевац, Сабанту, Јагодину; в) западна моравска клисура да се поправи према карти Илићевој у „Гласнику“; г) превише ситна слова за села.

Врлине ове карте: а) рађена је по до сад најбољој карти; б) има и ново земљиште; в) окрузи су јасно обележени; г) има околне земље; д) има трасу нашег гвозденог пута; њ) има и називе предела (народни земљопис): Мачва, Драгачево, Левач, Црна Река, Крајина.

Одбор препоручује, да се та карта наштампа у 5000 комада, а продаје по један динар (картонирана као „Hand- und Eisenbahnkarten“ од географског института у Вајмару, н. пр. карта балканских земаља), и то не за мале школе, због превише ситних слова и што је препуна, него за одраслије ђаке, за путнике, за канцеларије, контоаре, јавне локале и у опште приватне писмене људе у свима српским земаљама, као преко потребна.

Као хонорар предлаже одбор 1000 динара (колико је добио и онај, што је саставио мапу за школе). М. Миловић жели да се дода још Црна Гора.

Ј. Бошковић каже, да је потребна карта свију српских земаља; но то је други посао, који се може наручити, и то да се изради онако, како Савет буде захтевао.

Св. Милосављевић слаже се потпуно с предлогом одборским.

Потпредседник примећује, да министарство откупује само школске ствари. Ако се ова карта може употребити у школама, онда се може откупити, и онда би та карта била уступљена министарству за свагда.

Ј. Бошковић каже, да је та карта згодна за средње и више школе, а ако се могу направити крупнија слова, онда се може употребити и у основним школама. Кад министар карту откупи, онда је он даје

и у штампу, а Гавра Ђорђевић дужан је у том случају да води коректуру при штампању.

М. Миловук каже, да се Г. Ђорђевићу може дати 1500 динара, ако уме на камену да ради.

По том је приступљено гласању, и Савет једногласно прима предлог другог сталног одбора, да се карта Књежевине Србије од Гавре Ђорђевића откупи и да се овоме даде за њу 1000 динара, пошто је према горњим примедбама поправи.

После тога потпредседник закључи састанак.

ПЕТНАЕСТИ САСТАНАК

14. августа 1880. год. у Београду

Били су: Председник др. Ј. Панчић; потпредседник г. Ј. Пецић; редовни чланови: гг. Ј. Бошковић, архимандрит Нестор, Јован Ђорђевић, др. Ј. Валента, М. Миловук и др. В. Бакић; ванредни чланови: г.г. Св. Милосављевић и М. Зечевић.

I.

Пошто је председник отворио састанак, прочитан је записник од XIII састанка и исти је без примедбе одобрен.

II.

За тим је прочитан записник од XIV састанка, који је такође одобрен.

III.

После тога саопштио је председник акт г. министра просвете и црквених послова од 11 ов. м. ПБр. 3704., којим упућује Савету молбе и сведочанства 22 кандидата за наставничка места у средњим школама, да Савет даде своје мишљење о том, да ли ти кандидати имају потребну квалификацију за она места у државној служби, за која се траже.

На предлог Ј. Пецића упућује се ова ствар нарочитом одбору, у који су изабрани: Председник др. Ј. Панчић, Ј. Бошковић и Св. Милосављевић, с тим, да тај посао што пре сврши, како би се на идућем састанку могло решити о том.

IV.

Председник ставља на дневни ред специјалну дебату о одборском предлогу о *преображају средњих школа*.

Ј. Бошковић чита I одељак предлога.

Ј. Пецић примећује да се не слаже с предлогом одборским, да учење у сеоским школама траје од 9 до 11 године, него је за то, да деца посећују школу од своје 8 до 11 године, дакле свега 4 године. Исто тако

је противан томе, да се ученици уче само 7 зимских месеци, него је за то, да се на захтев дотичне општине ђаци ослободе од посеђавања школе у оно време, кад је највећи јек пољским радовима, дакле у пролеће и у јесен. За једно и за друго наводи он разлоге.

Др. Валента слаже сз с предлогом одборским, да учење почиње у деветој години, и то с хигијенског гледишта; но не слаже се у том, да се пољска привреда учи само једну годину, него предлаже, да се учи две године. Он мисли да се угледна газдинства могу подићи код свију манастира и код државних добара.

Ј. Бошковић брани предлог одборски. Каже, да је са свим малој деци на селима тешко долазити у школу, особито зими; даље, да се обавезно учење може лакше извести, ако се заведе посеђавање школе по предлогу одборском и ако се дозволи различан начин у томе према разним приликама; наводи за то као пример Америку и Цис-Литаву. Пристаје уз предлог дра Валенте, само ако се то може извести.

М. Миловук каже, да је довољна једна година за учење пољске привреде, јер се може сав турнус прећи за то време.

Др. В. Бакић предлаже, да се из овог предлога изостави све што се тиче основне школе, па да се о том већа онда, кад дође на ред преуређење основних школа. У осталом слаже се с мишљењем Ј. Пецића.

Председник се слаже с предлогом дра Бакића, јер он налази, да томе и нема места овде, где се говори о средњим школама.

Ј. Ђорђевић каже, да се у акту г. министра и не тражи мишљење о преображају основних школа. Но он мисли, да се о средњим школама не може коначно решавати, док се не види какве ће бити основне школе, из којих ученици долазе у средње школе. С тога предлаже, да Савет изјави г. министру жељу, да му се у идућој седници саопшти предлог стручне комисије о уређењу основних школа.

Др. Валента потпомаже тај предлог.

Ј. Бошковић пристаје да се изоставе тачке под 1 и 2, где се говори о том, колико да траје учење и кад да се посећује школа; него да остану само напомене о пољско-привредним школама.

Председник мисли, да се пољска привреда може учити и у основним школама. Он предлаже, да се из предлога изостави оно, где се говори о угледној економији, јер то је тешко извести.

Ј. Пецић пристаје на то, да се предлог одборски измени онако како Ј. Бошковић предлаже.

Ј. Бошковић одговара председнику, да је лакше завести у сваком округу или бар у свакој епархији по једну практичну земљеделску школу, него у 600 основних школа завести пољску привреду, јер огромна већина учитеља није спремна за то.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Св. Милосављевић и др. Бакић потпомажу предлог Ј. Ђорђевића.

Архимандрит Нестор слаже се с тим, да се изоставе оне тачке које говоре о основним школама, пошто има други предлог о њима, који ће се такође Савету доставити.

По том се приступи гласању, и Савет прима I одељак предлога одборског с тим, да се изостави 1 и 2 тачка, где се говори о трајању учења и о посеђавању основне школе.

Ј. Бошковић чита други одељак, који говори о средњим школама.

Председник жели, да се не каже, да се гимназијске реалке укидају, него да се место њих заведе ниже гимназије и реалке.

Ј. Пецић слаже се у опште с предлогом, да средње школе буду само гимназије и реалке. Но он мисли да би у том случају, ако се усвоји 8 разреда у вишим гимназијама и реалкама, и ако се и основне школе повисе на 6 разреда, требало смањити године учења у неким факултетима велике школе. Што се тиче места где да буду гимназије и реалке, он жели, да потпуна реалка буде у Пожаревцу, а нижа реалка у Параћину, јер тамо има више услова за реална знања. Слаже се с тим, да буде велика гимназија у Крајини, само се боји, да ће бити мало ђака. У осталом слаже се потпуно с предлогом одборским.

Ј. Бошковић одговара Пецићу, да се факултетско учење не може смањити. Ако се повиси учење у основној школи, то неће утицати на средње школе, јер у ове ће се примати деца, као и до сад, из IV разреда. Осам разреда у вишим гимназијама и реалкама потребно је и с тога, да би се могао смањити број часова, да се олакша ђацима. У Ужици мора бити или виша гимназија или виша реалка, јер је и скупштина већ одобрила вишу гимназију. Тамо је развијено сточарство, и с тога би због индустрије боља била реалка. У Крајини треба такође да буде једна виша школа, јер и тамо мора бити једно просветно средиште. У Параћину, Јагодини и Алексинцу подиже се индустрија; тамо ће се морати завести и занатлијске школе, дакле онда треба и једна полугимназија.

Арх. Нестор слаже се с тим, да учење у вишим гимназијама и реалкама траје 8 година, јер код нас је кућевно васпитање доста занемарено, даље је нужно да ђаци науче добро бар један стран јозик, и на послетку, потребно је нарочито због сиромашних ученика, који послужују, да се број часова смањи.

М. Зечевић слаже се такође с предлогом одборским, само жели, да се управа виших разреда одвоји од управе у нижим узрастима велике гимназије, да би се надзор над ученицима могао лакше водити.

Председник се не слаже с тим, јер би се онда умножио број директора и не би било јединства у управи и настави.

Ј. Бошковић је такође против одвајања управе у нижим и вишим разредима. Ако, вели, управитељ не може савладати послове, може му се додати деловођа; а надзор ће се олакшати тим, што ће се за сваки разред поставити разредне старешине, који ће пазити и на васпитавање ученика. Директор ће онда водити само врхован надзор.

Председник ставља II одељак предлога на гласање, и Савет са 9 против 1 гласа, прима II одељак предлога одборског о средњим школама с изменом, коју је председник предложио.

Ј. Бошковић чита III одељак о трговачко-занатлијским школама.

Прима се једногласно III одељак предлога одборског.

На предлог Ј. Бошковића додаје се овде одборском предлогу ово: „Према озоме, Савет је мишљења, да се гимназијске реалке не могу претворити у занатлијске школе, него у реалке и гимназије.“

После тога председник закључи данашњу седницу и заказа идући састанак за 17 август у 10 сахата пре подне.

ШЕСНАЕСТИ САСТАНАК

17. августа 1880. год. у Београду

Били су: председник др. Ј. Панчић; потпредседник г. Ј. Пецић; редовни чланови: гг. Ј. Бошковић, архимандрит Нестор, Ј. Ђорђевић, др. Ј. Валента, М. Миловук и др. В. Бакић; ванредни члан г. Св. Милосављевић.

I.

Председник отвара састанак и каже, да је овај ванредни састанак заказан с тога, што је потребно, да Савет што пре даде своје мишљење о квалификацији кандидата за наставнике у средњим школама; на пошто је одбор, који је на том радио, свршио свој посао, то позива известиоца да поднесе извештај.

Св. Милосављевић заступајући известиоца Ј. Бошковића, који још није био дошао, прочита извештај и предлог одборски.

После подужег разговора о том и пошто су чланови разгледали сведочанства кандидата, Савет је усвојио предлог одборски, у ком су сви кандидати према квалификацији подељени у ове три групе:

I. Кандидати са врло добром квалификацијом

1. Владимир Малина, за латински, грчки и немачки језик и за педагогику;

2. Димитрије Живковић, за латински, грчки и немачки језик, историју и земљопис;
3. Ђорђе Врбавац, за историјско-филолошке предмете;
4. Ђорђе Б. Димић, за природњачке науке;
5. Јарослав Јанкура, за физику и математику;
6. Јован Клима, за математику;
7. Северин Брозовић, за историју и географију (у великој гимназији);
8. Стеван Давидовић, за математику и физику, цртање и немачки језик;
9. Фирмилијан (синђел), за богословске предмете;
10. Хранислав Михаиловић, за природњачке науке и математику.

II. КАНДИДАТИ С ОБИЧНОМ КВАЛИФИКАЦИЈОМ.

1. Андрија Цвијановић, за историјско-филолошке предмете;
2. Ахил Калман, за историјско-филолошке предмете;
3. Коста Ивковић, за математику и физику;
4. Михаило Рувидић, за природњачке науке;
5. Панта Милановић за природно-математичке предмете;
6. Радован Врачарић, за природно-математичке предмете;
7. Стеван Шарић, за филолошко-историјске предмете.

III. КАНДИДАТИ КОЈИ НЕМАЈУ ПРОПИСАНЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ:

1. Драгутин Посниковић, није поднео уредно сведочанство;
2. Ђорђе Бранковић, нема потпуне квалификације, но може бити учитељ *цртања*;
3. Љубомир Миљковић, имао би квалификацију, кад би накнадно положио испите из неких наука у великој школи, (из Јене има само фреквентацију без испита);
4. Светозар Ристић, није потпуно свршио филозофски факултет;
5. Стеван Николић, има квалификацију за учитеља *цртања*;
- Имена кандидата забележена су свуда по *азбучном реду*.

II.

Председник, позива деловођу, да прочита записник од прошлог састанка.

Привремени деловођа др. В. Бакић прочита записник од XV. састанка, и пошто не би примедбе, записник је одобрен.

После тога потпредседник закључи седницу, заказавши идући састанак за 19 август у 4 сахата по подне.

СЕДАМНАЕСТИ САСТАНАК

19. августа 1880 год. у Београду.

Били су: Председник др. Ј. Панчић; потпредседник г. Ј. Пецић; редовни чланови: гг. Ј. Бошковић, архимандрит Нестор, Ј. Ђорђевић, др. Ј. Валента и др. В. Бакић; ванредни чланови: гг. Св. Милосављевић и М. Зечевић.

I.

Пошто је председник отворио састанак, прочитан је записник од XVI састанка, и пошто не би никакве примедбе, записник је одобрен.

II.

Председник саопштава, да је на дневном реду предлог другог сталног одбора *о ревизији садашњег наставног плана у гимназијама*, и позива известноца, да тај предлог прочита.

Ј. Ђорђевић чита и објашњује предлог одборски, којим се захтева: 1) да се у гимназијама број недељних часова смањи; 2) да се смањи број домаћих писмених задатака; 3) да се за сваки разред поставе разредне старешине; 4) да се разредним старешинама у нижим разредима даде више предмета и повише часова у дотичном разреду; 5) да се заведу војничка вежбања; 6) да се гимнастичка вежбања споје са војничким вежбањем и да то показују официри; 7) да се заведе учење вокалне и инструменталне музике и црквеног певања; 8) да се број часова за цртање и краснопис смањи, а за научне предмете повећа; 9) да се латински језик почне учити у нижој гимназији; 10) да се земљопис сврши у два нижа разреда; 11) да се општа историја сврши у III. и IV. разреду; 12) да се зоологија учи у I, ботаника у II, а минералологија у IV. разреду; 13) да се ученицима у IV. разреду олакша тим, да се цртање, космографија и практична геометрија у том разреду изоставе, па да се уче у старијим разредима. — После тога прочитао је распоред часова у четири нижа разреда, који би према томе предлогу, важио већ за ову школску годину.

Председник примећује, да у том предлогу има важних питања, која се не могу за овако кратко време расправити и решити, као на пр. питање о разредним старешинама, и с тога би таква питања требало за сад прећи, па узети у претрес оно, што се може лако свршити и још ове године завести у школе.

Арх. Нестор пита, да ли Савет има право, да узима у претрес таква питања, кад то г. министар не захтева.

www.он разредним старешинама, да је то питање врло важно и да се може брзо решити и лако завести. Ми хоћемо вели, ваљану интелигенцију, особито добре чиновнике; а нико се не брине за њихово васпитање у моралном погледу. У основној школи могу се деца само навикавати на добро, а не може им се говорити о моралним начелима. У средњој школи не чини се ништа у томе погледу, не што се не би хтелo, него што је така система. Једини катихизис помиње нешто о моралу, и после општа и српска историја. У великој школи нема етике, јер се каже, да новија философија нема етике. У осталом велике школе више су за стручне наставе, него за изражавање. И тако се наука о моралу нигде не предаје у држави, изузевши учитељску школу и богословију. Међу тим морал иде даље него право, јер позитивно право захтева само спољашњи ред у држави, а морал тражи да су и побуде добре, он захтева, да човек ради добро по савести и из уверења. — Код нас у средњим школама директор пази само на спољашњи ред, врши дакле полицијски посао. Професори држе само предавања и испитују ученике, а за васпитање нико није законом позван да се брине, те тако се ученици у средњим школама недовољно васпитавају у човечности, патриотизму, идеализму и разумном реализму, него се само дају знања и развија ум, а душа и срце се не облагорођавају. Ако такви ђаци пођу рђавим путем и праве неред, онда се стегне дисциплина, али се самом дисциплином они не поправљају. — С тога треба у средњим школама поставити разредне старешине, који ће бити духовни родитељи дотичних разреда, јер они ће заступати своје разреде и пазиће поглавито на васпитавање својих ученика. Што у „Просветном Гласнику“ неко примећује, да не зна, за што у другим државама један професор предаје 2—3 предмета у једном разреду, — то је за то, што се тамо у нижој гимназији полаже већа важност на концентрацију наставе и на васпитање, а у вишој гимназији на стручност. Васпитна је страна врло важна, она је може бити важнија и од саме наставе. — Препоручује предлог одборски.

Ј. Борђевић каже, кад би непосредни надзор над ђацима морали водити само директори, а не и професори, то би била прекомерна централизација, и изгледало би, као да се професорима не поклања толико поверење, колико би требало. — Он држи, да Савет има право решавати о овом предлогу. У осталом, у оваким стварима треба гледати суштину, а не спољашњу форму.

М. Зечевић налази, да је питање арх. Нестора умесно. Он мисли, да не би требало улазити у ту ствар, јер време је кратко, а ствар је врло важна, а нарочито питање о класицизму, који би по овом предлогу

био много јаче заступљен, него до сад, и питање о разредним старешинама, који би у дотичном разреду више предмета предавали. Он ово последње сматра као назадак, а стручност сматра као напредак. На послетку, пристаје, да се већа о другим питањима, која нису тако замашна.

Др. Ј. Валента одговара арх. Нестору, да је Савет и према самом акту г. министра о преображају средњих школа надлежан, да већа о предлогу одборском.

Ј. Бошковић позива се на чл. 20. и чл. 26. пословника и на нарочити акт г. министра, и доказује тим, да Савет може решавати о овом парцијалном предлогу сталног одбора.

Ј. Пецић налази такође да је дозвољено, да се овај предмет узме у претрес; па пошто је та ствар важна и хитна, то предлаже, да се одмах приступи овом послу. Он мисли, да ће ово и г. министру врло добро доћи за развијање његове мисли у том предмету, јер је предлог важан по наставу и по васпитање ученика.

Председник мисли, да се неке тачке могу изоставити, јер се не могу све ове школске године остварити.

По том се прешло на специјалну дебату.

Ј. Борђевић чита 1. тачку и каже, да је из хигијенских и педагошких разлога потребно, да ученици пре подне не седе у школи дуже од три сахата.

Ј. Бошковић каже, да у оvd. гимназији смртни случајеви износе више него у страним гимназијама, и да то долази од многог седења у рђавим зградама.

Председник предлаже, да се број часова смањи тако, да ђаци само 2 часа пре подне и 2 часа после подне раде у школи.

Ј. Пецић предлаже, да недељни број часова буде у нижој гимназији најмање 22, а највише 28, нарочунајући ту необавезне предмете.

Др. Бакић предлаже, да број часова за обавезне и необавезне предмете не сме бити већи од 26 за ниже, а 32 часа за више гимназије и реалке, и да се распоред удеси тако, да ученици буду слободни четвртком после подне и суботом после подне.

При гласању примљено је већином гласова, да број недељних часова предавања за обавезне предмете буде најмање 22, а највише 28 часова у нижим, а највише 32 часа у вишим разредима гимназија.

Ј. Борђевић чита 2. тачку.

Ј. Пецић предлаже, да не смеју бити више од два домаћа задатка недељно, а како да се то распореди, то да се остави професорском савету.

Ј. Борђевић пристаје на тај предлог, и каже, да домаћи писмени задаци не вреде толико, као они, који се раде у школи, јер ђаци један од другог прешисују.

Прима се предлог одборски са додатком Ј. Пецића: да се ученицима не задаје више од два домаћа писмена задатка недељно.

По том председник закључи седницу, заказавши идући састанак за 21. август у 4 сата по подне.

ОСАМНАЕСТИ САСТАНАК

21. августа 1880. год. у Београду.

Били су: Председник др. Ј. Панчић; потпредседник г. Ј. Пецић; редовни чланови: г.г. Мих. Петковић, Ј. Бошковић, арх. Нестор, Ј. Ђорђевић, М. Миловук и др. В. Бакић; ванредни чланови: г.г. Св. Милосављевић и М. Зечевић.

I.

Пошто је председник отворио састанак, прочитан је записник од XVII. састанка, и исти је после неких примедба одобрен.

II.

За тим је продужена специјална дебата о предлогу другог сталног одбора о ревизији садашњег *наставног плана у гимназијама*.

Ј. Ђорђевић чита 3. тачку о разредним старешинама, и каже, да су готово у целој Европи средње школе тако уређене.

Председник каже, да би ту тачку требало изоставити овде, јер то би се морало законом прописати.

М. Зечевић је такође за то, да се 3. тачка изостави. Он налази, да се тим предлогом иде на то, да се директору олакша надзор. Но он мисли, да би се то могло лакше постићи тим, кад би се канцеларијски и рачунски послови предали нарочитом лицу.

Ј. Бошковић одговара на то, да одбор овим предлогом није ишао само за тим, да олакша посао директору, него је поглавито тежио за тим, да се и професори, као разредне старешине, старају више за васпитање ученика, за које се до сад слабо старало, јер по до садашњем систему то није ни могло бити.

Ј. Ђорђевић каже, да разредне старешине могу предупредити многе нереде, нарочито у нижим разредима. Он се позива у том и на стечено искуство у том погледу у оvd. великој гимназији, где је то већ неколико година практиковано.

М. Зечевић одговара на то, да је та практика заведена у оvd. гимназији, откад је Ђорђевић дошао за директора; но он држи, да се од те праксе не може правити закон; а нарочито за ниже гимназије унутрашњости, где у сваком разреду нема ни 25 ђака, те по том директор може сам доспети, да пази и на васпитање ученика. Он је нарочито против тога, да се једном професору даје више разноликих предмета.

Ј. Пецић слаже се с предлогом одборским, јер тим се даје већа гаранција за васпитавање ученика и

постизава се концентрација у настави. А што се тиче извођена овог начела, о том Савет не решава, и то не смета ништа, да Савет о овом предлогу већа.

Председник каже, да се слаже с тим начелом, да се васпитна страна боље заступи; но он мисли, да се тиме задаје више посла оним наставницима, који буду разредне старешине. По том ставља трећу тачку на гласање, и Савет већином гласова прима 3. тачку предлога одборског: да се у сваком разреду гимназије постави *разредни старшина*.

Ј. Ђорђевић чита 4. тачку, у којој се предлаже, да разредни старшина предаје више предмета у додичном разреду.

Ј. Пецић примећује, да то снада у упутство, које ће се израдити за разредне старешине; а пошто Савет већа овде само о начелима, то предлаже, да се ова тачка измени тако, да се само начелно каже, да Савет жели и то, да се настава у нижим гимназијама боље концентрише.

Др. Бакић предлаже, да се 4. тачка изостави, јер се тиче извођења оног начела, које је примљено у 3. тачки, а није обухваћено све што треба да дође при извођењу, пије казано ни то, какве су дужности разредног старешине. А што се тиче концентрације наставе, она се постизава поглавито сложним радом наставника, и то на основи психолошко-педагошких начела. Предлогом одборским не постиже се много, а заводи се без нужде нестручност у предавању неких предмета. Ако наставник не познаје духовни развитак ученика и не управља се по њему, и ако не уме педагошки да распореди и предаје наставни материјал, онда неће бити ни поступности и концентрације у настави ни у том случају, ако он предаје више предмета у једном разреду.

Ј. Ђорђевић одговара на то, да је потребно, да сваки професор познаје неколико предмета, које би могао предавати нарочито у нижим разредима. Боље је вели, да један професор предаје оне предмете, који стоје у свези један с другим; јер иначе нема довољно сагласности у настави. Превелика стручност каже, није добра у нижим разредима са педагошког гледишта.

Ј. Бошковић каже, да би с научне стране врло добро било, кад би на пр. професор српског језика предавао још који страни језик, јер особине неког језика могу се изучити само поређењем са другим језиком.

М. Петковић предлаже, да се место „више предмета“ каже „што више часова“; јер има предмета, који имају много часова, па онда није потребно, да професор тога предмета, као разредни старшина, узима више предмета.

По том се приступило гласању, и већином гласова предлог је одборски преиначен по предлогу М. Пет-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

ковина; да у рукама разредног старешине у нижим разредима гимназије буде што више часова.

Ј. Ђорђевић чита 5. и 6. тачку, у којима се предлаже, да се у сваком разреду заведе војничка подела ученика ради одржања реда, и да се с гимнастиком вежу војничка вежбања под управом официра. Објашњујући те предлоге, каже, да са педагошког гледишта није добро, да се у разредима постављају цензори, који би пазили на ред, него да се ред много боље одржава војничком поделом свију ученика на десетине и постављањем најбољих ученика за десетаре, који пазе на своју десетину у школи и ван школе. То је такође већ практиковано у оvd. вел. гимназији и показало се, да је то врло zgodно за одржање реда. Што се тиче другог предлога, то би такође много утицало на дисциплину ђачку, а при том би се старији ученици спремали и за војничку дужност, те би им после лако било, да војничку вештину потпуно изуче.

По том је Савет већином гласова примио 5. и 6. тачку предлога одборског: *да се у разредима заведе*

војничка подела ученика, и да се са гимнастиком вежу војничка вежбања под управом официра.

Ј. Ђорђевић чита 7. тачку о музици и црквеном певању.

Прима се 7. тачка, *да се више настојања око вежбања ученика у вокалној и инструменталној музици и у црквеном певању.*

Ј. Ђорђевић чита 8. тачку о смањивању броја часова за цртање и краснорис, и каже, да је до сад било 30 часова у целој гимназији за та два предмета, што је према задатку гимназије и према броју часова за научне предмете одвише.

После подужег разговора о том, да ли да цртање у гимназији буде облигатан или факултативан предмет, Савет је с малом изменом усвојио предлог одборски, *да се број часова за цртање у гимназији смањи.*

По том председник закључи седницу и заказа идући састанак за 23. август, у 4 сахата по подне.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ *

НА ОСНОВУ ЗВАНИЧНИХ И ДРУГИХ ПОДАТАКА.

ИЗРАДИО

Др Ђик. Ј. ПЕТРОВИЋ

(НАСТАВАК)

КРАГУЈЕВАЧКИ ОКРУГ

У средини Србије, у срцу Шумадије, крагујевачки округ предњачио је у многим важним догађајима, који су решавали будућност Србије. Прва ватра устанка за ослобођење планула је у његовој средини; прва застава српске независности развијена је на његовој граници. Он је био кажицут у великоме делу народног ослобођења. У њему је била прва престоница, он је први видео у својој средини вишу школу. Први лицеј беше подигнут на обали Лепенице, прве скупштине народне у њему су држане. Он је колевка српске самосталности, и културе. У њему је поникао први српски устав, који је онда с пола вазалну Србију, изнутра слободном направио.

Налазећи се у средини Кнежевине, њему су биле све прилике тако подесне, да се могао и брзо и добро развијати. Особито је годило његовом развитуку двоје: што је доста дуго била престоница и државна управа у његовој средини. Па и онда, кад је престоница из њега премештена, кад је Београд постао средиште државне управе, опет је у крагујевачком округу остало више услова за културни напредак, но у ма којој другој вароши у унутрашњости.

Велика војена фабрика, велика гимназија, пређе и учитељска школа, све је то у многоме припомогло да се овај округ, што се школе тиче, доста унапредио у просветном погледу.

Уз ове ванредне прилике, треба поменути још и његов повољан географски положај и његово земљиште.

* У седмој свесци било је стављено, да је 70 ђака оставило школу у Београду код Саборне цркве. Треба знати, да је од ових 40 отишло у вежбаоницу учитељске школе.

У овом округу, изузимајући цариградски пут, укрштавају се скоро сви остали главнији путеви наше отаџбине. У сами Крагујевац стичу се путеви из Београда, Ужица и Чачка непосредно и преко Гор. Милановца, Карановца, Крушевца, Јагодине и Смедерева. Поред тога има он још и насипа који се у њему завршују, као што су онај до Раче и Аранђеловца. Једва да ће се и који други округ, у погледу множине и добротe путова моћи да упореди с њиме. У обиму његовом има око 60 сати насута друма. Са свију страна Србије најлакше је доћи Крагујевцу, и скоро из свију удаљених крајева може се стићи за два дана — путујући обично.

Земљиште његово нити је равно, као што је у Мачви и Поморављу, нити је брдовито, као по ужичком округу. Узвишене равнице просецају Гружа, Лепеница и Јасеница, те тако их чине врло плодним. Жирородне шуме, којима је некада орај округ врло богат био, биле су не мали извор његовом материјалном благостању. Становништво његово броји се међу добре раднике, а по својој прошлости они заузимају угледно место у историји српскога препорођаја. Срце Шумадије давало је вазда, а и данас даје својој отаџбини вредне раднике на пољу државне управе и народне образованости.

1. МУШКЕ ШКОЛЕ

У овој години било је свега 43 мушке школе, и то :

У Крагујевцу	1
„ ср. грузанском	10
„ „ јасеничком	12
„ „ крагујевачком	5
„ „ лепеничком	15
Свега	43

Непремено најгоре стоји срез крагујевачки, јер у 18 општина овога среза које се састоје из 43 села и 4087 глава пореских, има само 5 школа. Не може се не замерити општинама, као што су ресничка са 336, јовановачка са 322, доброводичка са 315, десимировачка са 254 главе пореске, а нису похитале да за своју децу подигну засебне школе. Ове општине не само да имају довољан број пореских глава, но неке од њих и леже у тако

лепој питомини, поред Лепенице, као ретко где на другом месту. Очекивати је, да ће крагујевачки срез похитати, да што пре стигне друге срезове, који ни по чему нису од њега бољи. — Највише школа има у срезу лепеничком. Али овај срез не само да је најмногочуднији у овом округу (има 5957 глава пореских), но и лежи између Јасенице и Лепенице на најплоднијем земљишту целе Шумадије. Све општине овога среза велике су. Од 29 општина 9 имају преко 200 глава пореских, а 7 преко 300 глава пореских. Но не само да су општине велике по броју пореских глава, не и по свом имовном стању биће међу првима у Шумадији.

Сразмерно својој величини (има 23 општине са 4143 главе пореске) срез јасенички стоји понајбоље што се школе тиче. У њему има општина, које издржавају школу, а једва имају нешто више од 120 глава пореских. Тако н. пр. општина блазнавска састоји се само из села Блазнаве, има 121 главу пореску и она има своју школу. Копљаре само издржава школу, а има 146 глава пореских.

У 43 мушке школе радило је 47 учитеља и 5 учитељака. У место учитеља радиле су учитељке у Крагујевцу I раз. I одељењу, у Копљару, Загорици, Лапову I и II р. и Рачи II раз.

У Крагујевцу радило је 5 учитеља и једна учитељка, свега 6, и то у I разреду 2, у II р. 2, у III р. 1 и у IV р. 1. — У Аранђеловцу 2, и то један у I и II, а други у III и IV разреду. У Рачи 3, један у I, други у II, а трећи у III и IV разреду. Иначе у свима осталим школама радио је по један учитељ у сва три разреда.

По спреми било је :

Из III год. права	1
„ II год. филозофије	1
„ Учитељске школе	12
„ „ „ из Сомбора	1
„ Богословије	15
„ II год. Богословије	1
„ Гимназије	12
„ Реалке	1
„ Више женске школе	4
„ Основне школе	4

Свега

52 учит.

Сразмерно велики број учитеља свршио је школе, које се по закону од них захтевају. Од 52, имају законом захтевану спрему 34, а 18 полагали су учитељски испит. Ово је врло повољна сразмера. Но ако учитеље овога округа упоредимо с учитељима других округа, наћи ћемо, да у њему има највише учитеља из учитељске школе.

По положају свом у служби било је:

У. II класи	1
„ IV „	1
„ V „	3
„ VI „	4
„ VII „	7
„ VIII „	11
„ IX „	10
„ X „	11
Привремени	4
Свега	52

Од овогодишњег г. изасланика оцењени су:

Одлично	18
Врло добро	12
Добро	12
Слабо	3
Неоцењени	7
Свега	52

Свега је оцењено 45 учитеља и од тог броја 30 је добило оцену већу од добар, а то је врло повољна оцена. Ово стоји у тесној вези са спремом њиховом. Учитељи из учитељске школе махом су оцењени одлично. У школама ових радника испит је држан с особитим задовољством. Ево како овогодишњи г. изасланик говори о таквом једном вредном учитељу, који ради у драчкој школи: „У овој сам школи нашао наставника поређе способности и извешбаности. Његов рад може задовољити и најозбиљнијег посматрача. Распоред је потпуно извршен, а успех рационалним путем достигнут, у свему одличан. У сваком погледу, и као учитељ и васпитач и као човек, заслужује нарочиту пажњу, јер оваки учитељ доиста подиже важност школе у очима народа.“ — И овај радник радио је у школи где нема глоба, рачуналке, слика, ни таблице метарских мера, но све му то није сметало, да постигне одличан успех. Разуме се, да сви из учи-

тељске школе нису овакви, али већина је таква, особито већина од оних, који су у овом округу.

У 43 мушке школе било је уписано 2356, а разреде је свршило 1807 ђака. На једну школу долази 54,7 уписаних а 42 свршивша ђака. Оваква сразмера може нас задовољити с погледом на то, што је ово тако рећи прва редовна школска година, после три ратне, за време којих школа беше у нередовном стању. Највише ђака остављало је школу пре свршетка године из среза лепеничког, а најмање из среза крагујевачког.

Од изишавших ђака пре времена долази на једну школу:

У срезу крагујевачком	9 ђака
„ „ јасеничком	9,7 „
„ „ грузанском	10,6 „
„ „ лепеничком	14,5 „
У Крагујевцу	63

Из крагујевачке основне школе изашло је у течају школске године из I разреда 25, из II 8, из III такође 8, а из IV 12 ђака.

Од целог броја ђака што је свршило разреде (1807) долази на Крагујевац 328.

На једног сеоског учитеља долази 32,1 ђака, а на једног учитеља у Крагујевцу 54,6. Учитељ III разреда има 79, а IV 53 ђака. Ове године до закључка овог извештаја уписано је у III раз. 82, у IV 83 ђака.

Општа незгода: да сразмерно мало ђака сврши по селима III, а у варошима IV разред, опажа се и у овом округу. Од 1807 ђака, који су разреде ове године свршили, било је у III разреду уписано 245, а исти разред свршило је 197. По срезовима било је у III разреду

	уписано	свршило
У ср. грузанском	68	51
„ „ јасеничком	82	69
„ „ крагујевачком	18	14
„ „ лепеничком	77	63
Свега	245	197 ђака

Најмање ђака свршило је III разред у срезу крагујевачком. На једну школу среза крагујевачког свршило је, једно на друго узевши, III разред 2,8, у срезу лепеничком 4,2, у срезу грузанском 5 у срезу јасеничком 5,7.

Ђака у III разреду није никако било у 7 школа, а има школа у којима није било ни II разреда.

У IV разреду школе аранђеловачке, рачанске, лаповске и крагујевачке, било је уписано 91, а разред је свршило 74 ђака.

2. ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

Свега 3 женске школе има у овом округу и то : у Крагујевцу, Аранђеловцу и Рачи. Све три су четвороразредне.

У њима је 8 учитељака. У Крагујевцу било је 6, и то у I р. две, у II раз. две, у III једна и у IV једна; у Аранђеловцу и Рачи по једна у сва четири разреда.

По спреми било је :

Из Више женске школе	2
„ Славјанског училишта у Москви	1
„ Основне школе	5

Свега 8

По положају у служби било је :

У III класи	1
„ VI „	2
„ IX „	2
„ X „	3

Свега 8

Од овогодишњег г. изасланика оцењено је :

Одлично	2
Врло добро	2
Добро	4

Свега 8

Мора се признати, да је мало женских школа у овом округу. Општине као што су лаповска са 755, сарановачка са 407, честинска са 424, брзанска са 439 глава пореских, могу доиста подићи и издржавати поред мушких и женске школе.

У све три женске школе било је уписано 326, а свршило 280 ученица. Од овога броја на Крагујевац долази 255 уписаних, а 216 свршивших ученица. Много мање женске деце улише се у школу но мушке. Женска деца не посеђавају много боље школу од мушке деце. Док од 100 мушкараца преко године 16,1 из школе изађе, дотле од 100

девојчица 15,3 школу напусте — разлика дакле једва је у 1 од сто. Поред тога многа женска деца напуштају школу пре но што је сврше. Од 96 девојчица што је било уписано у I разред само 22 дошло је до IV разреда, а тај разред свршило је само 16. На прилику у Крагујевцу свршиле су III разред 53, а у IV је прешло само 22, дакле од III разреда школу је напустило 31 девојчица. Нека крагујевчани на ово особиту пажњу обратe, ако желе да им ћери знају бар читати и писати.

Ни у Аранђеловцу, а ни у Рачи у томе није боље. Од 16 девојчица, што је уписано у I разред аранђеловачке женске школе, само су 2 свршиле IV разред. У Рачи је онајбоља сразмера. Од 15 уписаних девојчица у I разред сврши IV разред 4, а то је више но четвртина.

Ако крагујевчани озбиљно желе, као што мисле, основати вишу женску школу у Крагујевцу, онда им родитељска брига налаже, да озбиљно настану да њихове ћери не излазе из школе пре, док и IV разред не сврше. Но опет има изгледа да ће их од сад више бити, пошто се за нову школску годину (18 $\frac{86}{87}$) у IV разред до сад јавило 37 ученица. Оволики број ученица у овом разреду за последњих 10 година није се појавио. Да ако крагујевачка женска школа не попусти у овоме, но одржи и још више умножи број ученица у својим вишим разредима.

Ове године било је на деци редње и то малих богиња. У Блазнави и Јагњилу су деца због богиња распуштана. А и друге школе су услед тога биле слабо похођене. У неким школама, као н. пр. у Каменцу, било је поред малих богиња још великог кашља и гушобоље. При свем том мало их је умр'ло. У мушким школама умр'о је 31 ђак, а у женским 2 ученице, што чини 1,2 од сто. У крагујевачкој мушкој школи умр'ло је 2 ђака, а у женској једна ученица. У 22 мушке и у 1 женској школи није ни једно дете умр'ло.

По срезовима било је смртних случајева :

У Крагујевцу	3
„ срезу грузанском	7
„ „ јасеничком	5
„ „ крагујевачком	4
„ „ леничком	13

Свега . . . 33

Највише ђака умр'ло је у срезу лепеничком (13), а најмање у срезу крагујевачком (4). Но ако број ђака у једном и у другом срезу упоредимо са бројем умрлих, опет ће сразмера бити скоро једнака.

3. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Све школе овога округа, ван женске школе у Рачи, смештене су у зграде општинске. Од целога броја зграда 12 не само што су од тврде грађе, но су лепе и простране.

У срезу гужанском од 10 школских зграда 6 су грађене од тврде грађе, и на лепим су местима подигнуте. Само је школа рамањска на стрмом месту у гробљу. Особито су лепе школске зграде у Книћу и Закути. Гунцатска и каменачка истина су зидане, али су постављене на незгодном месту. Забојничка зграда није за школу удешавана те јој с тога распоред не ваља. Понајгора школа у целом округу находи се у срезу гужанском. То је борацка школа, која стоји усамљена у кршу борацком. Она је ниска и тескобна и од врло слабе грађе подигнута. Трпни се једино с тога, што у целој тамошњој околини нема друге школе. Много боља није ни школа чукојевачка. Није много замрети маломе селу Борчу са 116 глава пореских што не диже нову школску зграду, али чукојевачка општина са два пут толико пореских глава (230), могла би доиста подићи нову кућу за своју школу.

Од 12 школа среза јасеничког 5 су у зградама од тврде грађе, а једна (шаторачка) и ако је стара још је добра. Особито су добро саграђене школе у Бани, Тополи и у Буковику; само сажаљевати је што је онако лепа буковичка школа подигнута изван села, а треба да је на средокраћу, и што није бољи избор места нађен, те је у њој и зими и лети цун подрум воде. Слабе зграде имају: Аранђеловац, Блазнава, Јагњило, Стојник, Страгари и Кошљаре. Но аранђеловачка општина почела је да зида лепу нову школску зграду, а у Страгарима подигнути су већ зидови нове школе. Треба само да

настане страгарска општина да своју школу што пре доврши, како неби оно што је подигнуто услед нечувања пропало.

Само две зграде (домус-поточка и драчка) у целом срезу крагујевачком добре су. Остале три су слабе, а ботуњска по све не ваља. Драчка зграда нарочито је за школу подигнута и тврдо саграђена, пространа је и како ваља сунцу окренута. За ботуњску вели г. изасланик: „Зграда је стара и од слабе грађе. Рђаво се греје. На чистоту се пази. Дечија спаваћа соба циглом патосана. Овде треба зидати школу, а то би се лако могло, јер је школска општина врло велика!“

Најбогатији школом ср. лепенички, не може се похвалити и добрим школским зградама. Нову зграду хоће да подиже Ново Село. О овом подуху новоселана г. изасланик вели: „Општина је решила, да подигне засебну зграду с одељењима за ноћивање ученика. Кмет је заузимљив и увиђаван човек, те држим да ће и извршити решење.“ — За чудо је, да тако велике општине као што су лаповска и рачанска трпе рђаве школске зграде. У Рачи не ваља ништа зграда, у којој је I и II разред. Исто тако рђаво стоји и са школом лаповском. За њу г. изасланик вели: „Ако општина буде штогод заузимљива, доћи ће скоро до нове зграде. Један од месних свештеника, поп Лука, поклонио је лепо место за школу и прилично грађе, што је био спремио себи за кућу.“ — Доиста за богату општину лаповску довољан разлог, да одмах приступи зидању нове школе, а тиме припреми све што би било потребно и за отварање женске школе.

4. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Са бројем школа и имовним стањем појединих општина не стоје у сразмери и наставна средства. Врло је мало школа које имају довољно средстава за наставу. Међу овим долази на првоме месту крагујевачка основна школа. Она има глоб, рачунаљку, планиглоб и карту Јевропе за физичку географију. Осим тога учитељ III разреда скупио је приличну збирку минерала и биљака. Слика нема

¹ Школску ботуњску општину састављају ова села: Ботуње, Корман, Горње и доње Комарице, Кијево, Доброводице, Приљавор, Жировница, Милаговац, Ресник, Цветојевац и Милановац. Сва ова места имају 1116 глава пореских. Доиста могу подићи најлепшу школу.

нибавних, а и оне мале што их има застареле су, те их треба новима заменити. Још ваља поменути лаповску, књијску доуспоточку и драчку школу, у којима има најпотребнијих средстава за наставу.— Бар богате општине, као што су рачанска, сарановачка и др. са преко 400 глава пореских, треба да похитају, те да што пре својим школама набаве ако не више, а оно добре географске карте.

5. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

Ни са књигама нису школе онако снабдевене, као што би се могло очекивати од овог округа. Истина, нема ни једне школе без књијнице, али у неким школама има врло мало књига. Тако у новој забојничкој школи има само 1 књига, у лужничкој 7, у м. крчмарској 8, у пајсијевићској 6. Највише књига има у школи доуспоточкој 103. Још су добро снабдевене књигама школе рачанска 96, брзанска 82, бадњевачка 69 и т. д. По средовима у књијницама основних школа има:

У срезу грузанском	334
„ „ јасеничком	768
„ „ крагујевачком	255
„ „ лепеничком	650
„ Крагујевцу	91

Свега 2098 књига

Већина књијница доста су лепо уређене, а особито се у лепом реду држи крагујевачка књијница.

Осим ових књијница учитељи из овога округа служе се књигама јавне библиотеке у Крагујевцу¹. Има међу учитељима појединих, који се овом књијницом врло често служе, а све на корист својега самообразовања. Желети је само, да се сви остали угледају на ову неколицину, те да временом надокнаде оно што су у млађим годинама издангубили. Крагујевачка јавна библиотека уређена је врло добро, а њен библиотекар даје радо књиге учитељима са села. Овакве згодне прилике имају само учитељи овога округа, и било би грехота да мимо ње пролазе без користи.

¹ У јавној библиотеци у Крагујевцу, која постоји од 1866 године има 2767 дела у 4195 комада. У овој години набављено је нових књига 271 у 361 комаду. Ове се године много читало— године било је узето само 466.

6. ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

У почетку нашег школскога развитка, крагујевачки округ заузимао је прво место, што се школе тиче. Премештајем престонице и државне управе у Београд, осетила је школа овога округа, али при томе она се вазда одржавала на извесној висини.

Пре десет година било је 35 мушких и 3 женске школе. Мушких школа било је:

У Крагујевцу	1
„ срезу грузанском	7
„ „ јасеничком	11
„ „ крагујевачком	4
„ „ лепеничком	12

Свега 35 школа

Од ових школа данас не постоје: школа овсиска и брезовачка у ср. јасеничком и грчаричка у ср. крагујевачком.

Ако ово стање упоредимо са стањем садањим, наћи ћемо да су нове школе отворене:

У срезу грузанском	3
„ „ јасеничком	1
„ „ крагујевачком	1
„ „ лепеничком	3

Свега 8 школа

Но ако узмемо у обзир, да су у течају 10 година 3, школе затворене, онда ћемо видети да је 11 нових школа отворено у времену од 1870 до 1880 године.

Учитеља било је 42. У Крагујевцу радило је 5, у Рачи 3, а у Аранђеловцу 2 учитеља. У свима осталим школама радио је по један учитељ.

Ђака било је уписано 1646, а свршило разреде 1202. На једну школу долази 47 уписаних, а 34,3 свршивших ђака.

Према овоме јасно је, да се за последњих 10 година број мушких школа умножио са 8 школа и 10 нових учитеља, а свега је 11 нових школа отворено. Број ђака порастао је са 710 уписаних, а 605 свршених. Број ђака множио се у исто тако доброј сразмери као и број школа и учитеља. Пре 10 година на једну школу долазило је, као што смо видели, 47 уписаних ђака, а данас долази 54;

За ову годину изузето је било на читање 846 књига, а прошле

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

пре 10 година свршавало је, рачунајући на једну школу једно на друго, 34,3 а данас свршавају 42 ђака. Ова сразмера може задовољити сваког посматрача школе. Ово је најбољи доказ како је за последњих 10 година мушка школа видно напредовала.

Женске школе нису расле у оној сразмери као мушке. И онда је било 3 женске школе као и данас, и то у Крагујевцу, Аранђеловцу и Рачи. У тим школама радило је 5 учитељака. У Крагујевцу било је 3 учитељке, и то једна за I, друга за II а трећа за III и IV разред; у Аранђеловцу једна за сва три разреда, а у Рачи једна за четири разреда.

Број школа није се умножио, али број учитељака јесте, и то нарочито у Крагујевцу, где данас у место пређашњих 3, раде 6 учитељака — дакле се број удвојио. Осим тога у Аранђеловцу отворен је у том времену IV разред.

У 1870 години било је 182 уписане, а 147 свршивших ученица. Данас их има 326 уписаних, а свршених 280. Број ученица скоро се удвојио. И ово је врло повољан резултат за женске школе.

Многе нове школске зграде подигнуте су у том времену, а све што се налази у књижицама школским, тековина је последњих 10 година.

Овако повољне резултате могли смо и очекивати од овога округа, где се налазе све прилике што помажу тај развитак. Шумадинци с Грузе, Лепенице и Јасенице оправдали су у многоме праведне захтеве свију оних, који се за школу брину. Но не треба да забораве, да имају много општина које се школа лишавају. Немају школа још 40 општина и то:

У срезу грузанском	11
„ „ јасеничком	11
„ „ крагујевачком	13
„ „ лепеничком	5

Свега 40 општина

Срезу крагујевачком остаје још много рада, па да стигне срезове округа београдског.

Ако се узму у обзир повољни услови, који су у опште у овоме крају, надати се је, да ће у скоро школа у средини Шумадије онако лепо успевати, као што то очекују сви пријатељи просвете. — Они што су пре две године пронели заставу српске слободе и српске просвете до испред самога Босова,

имаће и снаге и воље, да и код својих кућа високо држе заставу народног образовања и моралног напретка.

Вредно је на овом месту поменути и то, како је стајала школа у 1862 години. Пре 18 година било је у целом округу свега 24 школе (мушке и женске) са 28 учитеља и 774 ђака. Од тог доба па до сад број школа се скоро удвојио, а данас је три пута више ђака но пре 18 година.

Од 1870 па до 1874 године, школа овога округа тако рећи није напредовала. За 4 године није ни једна нова школа у целом округу отворена, а само је један нов учитељ постављен. Па и број ђака врло незнатно се умножио. И 1870 и 1874 било је 35 школа.

Тек од 1874 год. почела је јаче напредовати школа овога округа. Ако одбијемо три ратне године, видећемо да је за последње 3 године отворено 8 нових школа, постављено 9 учитеља и број ђака умножио се са 672 уписаних, а 340 свршених. Особито видно напредовао је за последње 3 године срез грузански. За то време удвојиле су се школе у том срезу, јер 1874 било је 5, а сад има у њему 10 школа. Исто тако удвојио се у њему и број учитеља, а број уписаних ђака нарастао је од 181 на 414, разреде што су свршили од 152 на 308. Сразмерно према другим срезовима, грузански у последње доба тако рећи отима се, што се школе тиче. Ако он и даље овако напредује, као последње 3 године, велики су изгледи, да ће у скоро предњачити свима осталим срезовима. Храбри Грузани хитају да и у школи покажу онако лепе успехе, као што су их показали у првом и другом нашем рату за ослобођење и независност. Крагујевчани, Грузани, Лепеничани и Јасеничани својим јунаштвом у оба наша рата осигурали су себи угледно место у историји нашег ослобођења, остаје им сад да подижући школе осигурају себи исто такво место у историји народног образовања.

I СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

Школе у 1880.

1. Мушке школе

Места	Уписано	Свршило
У Крагујевцу	391	328

У срезу груганском

У Борачу	51	39
„ Грошници	62	44
„ Гунцатима	42	19
„ Забојници	40	39
„ Забути	33	24
„ Каменцу	35	28
„ Книћу	48	41
„ Пајсијевићу	25	18
„ Рамаћи	39	32
„ Чукојевцу	39	24

У срезу јасеничком

У Бањи	42	36
„ Блазнави	33	30
„ Буковику	32	18
„ Јагњилу	32	25
„ Коцљару	21	18
„ Маслошеву	30	25
„ Орашцу	31	28
„ Страгарима	56	37
„ Стојнику	36	18
„ Тополи	68	57
„ Шаторњи	48	37
„ Аранђеловцу	73	56

У срезу крагујевачком

У Ботуњу	37	28
„ Брзану	43	33
„ Домуспотоку	42	38
„ Драчи	56	36
„ Лужници	62	60

У срезу лепеничком

У Бадњевцу	36	30
„ Баточини	38	16
„ Жабарима	74	37
„ Загорици	34	18
„ Јарушицама	36	25
„ Клоки	37	36
„ Лапову	106	61
„ М. Крчмарима	40	35
„ Новом Селу	61	54
„ Ратарима	35	31
„ Рачи	124	105
„ Саранову	40	31
„ Сишићу	43	37

„ Трнави	54	39
„ Чумићу	51	36
43 школе	2356	1807

2. Женске школе.

	Уписано	Свршило
У Крагујевцу	255	216
„ Аранђеловцу	39	34
„ Рачи	32	30
3 школе	326	280

У времену од 1870 до 1874.

	<i>Затворене</i>	<i>Отворене</i>
У Овешту		У срезу груганском
„ Грчарици		У Гунцатима
		„ Забојници
		„ Пајсијевићу
		У срезу јасеничком
		У Буковику
		„ Маслошеву
		„ Страгарима
		У срезу крагујевачком
		У Ботуњу
		„ Лужници
		У срезу лепеничком
		У Загорици
		„ Клоки
		„ М. Крчмарима

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

	1862	1867	1870	1874	1880
Мушких школа	24	31	35	35	43
Женских школа	1	2	3	3	3
Учитеља	28	39	42	43	52
Учитељака	2	4	5	6	8
Ученика	774	1394	1202	1467	1807
Ученица	74	141	147	234	280
Свега ђака (муш- ких и женских)	848	1535	1349	1701	2087

КРАЈИНСКИ ОКРУГ

На граници према Бугарској и Румунији, овај округ одељен је од остале отаџбине читавим низом врлетних гора, које се протежу од извора Млаве па све до Дунава. Једини пут који га веже са сред-

ном и западном Србијом, води преко планина мајданпечких, и на појединим местима прелази преко висова од 2000 и више стопа. С тога је саобраћај на овој страни зими врло отежан. Па и лети с великим тешкоћама прелази се преко Маркове Крчме и огранака Лишковачких у Доњи Милановац, а одакле преко Мироча до у долину тимочку. По неколико месеци једина веза између Крајине и остале Србије могућа је преко Књажевца и Зајечара, а то је толико обилажење, да она у многоме смета саобраћају. — На овом месту ваља нам поменути једну олакшицу, која надокнађава многе тешкоће, што их горе казасмо, а то је водени пут Дунавом. Низ Дунав је живи саобраћај с Румунијом и Бугарском, и то у даљини до Рушчука, а особито до Видина и Калафата; уз Дунав до Турне Северина, Оршаве, и Београда. Разуме се, да је овај саобраћај ограничен само на оно доба кад лађе раде. Поред овог богатог воденог пута, пружа се још од Текије дуж Дунава иа поред Тимока леп државни насип, кроз цео округ. Овај насип укрштава се код Брзе Паланке с друмом, који преко Мајданпечка везује овај округ с осталом Србијом. Из Неготина одваја се леп насип за Радујевац, као крајњу источну тачку за водени пут дуж српске границе уз Дунаво, и преко Брегова за Видин. Изузимајући живи покрет на обалама Дунава, други саобраћај на овој страни врло је незнатан.

Ма да је овај округ у многоме одвојен од средње и западне Србије, опет он у материјалном погледу добро стоји. Шуме, виногради и риболов, то су основе за материјалан напредак његов. Хиљадама кубни метара дрва извезе се са подножја Мироча у Бугарску и Румунију (Калафат и Видин). Но не само да тамошњи становници многа дрва за огрев и грађу извозе, но и многи странци долазе, те на месту купују читаве забране, које после секу и преносе на ону страну. — С тога је Мироч скоро оголио, и по њему се јављају јаруге, које ће постати урвине. — Крајинска вина са Високе, Локве и Балеја позната су са своје доброте. Родне године хиљадама акова извози се из Крајине. — Најбољи риболови скоро на целом Дунаву леже у границама овога округа. Становници на извесним

местима поред Дунава искључно баве се риболовом од кога и живе.

На кршевитом земљишту овога округа нема онога богатства што се налази по лепој долини Мораве и Млаве. Поред Тимока има родних њива и богатих кукурузом. Али на висинама Дели Јована, Мироча, Црног Врха и Стола, земљоделац једва ће видети од својега рада користи, које би биле сразмерне уложеном труду. С тога се становници ових висина више баве гајењем стоке но обрађивањем земље.

По својој скромности становништво овога краја, има врло мало потреба. Храна њихова је врло проста, а одело сами себи израђују од најмањег до највећег. Лети живе већином по салашима, код своје стоке, а зими силазе у села.

Одвојен од остале Србије, а стојећи у домањају Видина, крајински округ, спада у оне округе наше отаџбине, који су тек 1833 године присаједињени Србији. Други га је устанак мимошао. Но у првом устанку Крајина је уз својега јуначкога вођа Хајдук Вељка, стајала на мртој стражи према Видину и силним крцалијама ондашњег времена. Она је достојно бранила десно крило Србије и тек је навали огромне силе подлегла. С тога се и данас свуда пева јунаштво Крајине и патриотизам њенога вођа.

1. МУШКЕ ШКОЛЕ

Ма да је овај округ одвојен од средње и западне Србије, и ма да се налази на тремеђи, опет је он за школу учинио у времену од свога ослобођења сразмерно много. У целом округу било је у почетку ове године 42 мушке школе. Но после неколико недеља затворене су две школе, и то у Петровом Селу ср. клучког и Вел. Јасикови ср. крајинског, те тако је кроз целу школску годину радило свега 40 мушких школа.¹

По срезовима било је ове године:

у срезу брзопаланачком	13
„ „ клучком	8
„ „ крајинском	12

¹ Опет је отворена школа у Вел. Јасикови, и отвара се нова мушка школа у Чубри, а изгледа су да ће се отворити школа у Петровом Селу и Глоговици. И тако ће идуће школске године бити 44 школе.

» » поречко-речком	6
» Неготину	1
<hr/>	
Свега	40 школа

На први мах изгледа да је највише школа било у срезу брзопаланачком. Ал није тако. Срез брзопаланачки има 19 општина са 4939 глава пореских, дакле 6 општина су без школе. Напротив срез кључки има свега 8 општина са 2849 глава пореских. Из овога следује, да срез кључки стоји боље у овом погледу. Свака општина има своју школу. У почетку школске године било је у општини текијској 2 школе: једна у Текији, друга у Сипу. И општина подвршка имала је две школе: једна државна у Подвршци, а друга општинска (приватна) у Вел. Каменици. На 356 глава пореских долази једна мушка школа.

И срез поречко-речки стоји у погледу школа врло добро. Овај срез не само да је мали бројем општина и пореских глава (има 8 општина са 1697 глава пореских) но је још сиромашан и на земљи. Изузимајући оно мало плодне долине око Пореча, све остало су камењари и неродна брда. Њега притискују са свију страна Лишковац, Црни Врх и Мироч. При свем том он има 6 школа. Само оне општине које имају испод 90 глава пореских нису могле подићи засебне школе, а све остале имају школе. На 283 пореске главе долази једна школа, сразмера боља но и у среза кључког.

Са школама најгоре стоји срез крајински. Ово је највећи срез у Крајини, а у једно и најбогатији. Кроз њега тече Тимок, а обале његове прави су Мисир. — Преко њега пролази пут од Зајечара за Неготин, и општине су веће од општина других срезова. Па при свем том на 24 општине и 5910 глава пореских има само 12 школа.¹ На 492 главе пореске долази тек једна школа.

У 40 мушких школа радило је 39 учитеља и 7 учитељака. У место учитеља радиле су учитељке: у Неготину I р. 2. одељења, Видровцу, Малајници, Сипу, Голубињу, Доњем Милановцу I и II разр. и Рудној Глави.

У Неготину радило је 5 учитеља, и то у сваком разреду по један, а у I раз. двојица. У Кладову двојица и у Доњем Милановцу двојица: у I и II

разреду један, а други у III и IV разреду. У свима осталим школама, радио је по један учитељ.

Ови наставници свршили су ове науке:	
Нашу учитељску школу	3
Учитељ. школу у Сомбору	1
Богословију	19
I II или III раз. богословије	4
I или II раз. землед. школе	2
Гимназију	8
Вишу женску школу	3
Основну школу	6

Свега 46

Сразмерно много богослова има у овом округу. Највише их има у срезу крајинском — 7 — а најмање у срезу поречком — 1 —.

По положају у служби било је:

У I класи	2
» II »	1
» III »	1
» IV »	2
» V »	3
» VI »	1
» VIII »	4
» IX »	6
» X »	17
Привремени	8
Заступника	1
<hr/>	
	46

Оба су учитеља I класе у Неготину. У овом округу има и један заступник учитељски. Заступник зове се приправник, који није положио учитељски испит, као што је наређено §. 14. закона о устројству основних школа, но се обично поставља на годину дана, ради спремања за учитељски испит. Само у недостатку учитеља спремањенији постављају се овакви заступници.

Од овогодишњег г. изасланика оцењени су:

Врло добро	2
Добро	11
Слабо	8
Рђаво	13
Испод сваке оцене	7
Нису оцењени	5

Свега 46

¹ Идуће године имаће 13 школа пошто је отворена школа у Вел. Јасикови.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Врло пада у очи, да је ове године 28 учитеља добило оцену нижу од добар, а само двојица су оцењени врло добро. Израз „испод сваке оцене“ значи, да није било никаква напретка у школи, али таква оцена није прописана.

У 40 мушких школа уписало се 1878, а разреде је свршило 1472 ђака. Колико је ђака у којој школи било уписано, а колико је школу свршило, види се из статистичке таблице на крају.

На једну школу долази да је разреде свршило:

У срезу брзопаланачком	32	Ђака
„ „ кључком	43,2	„
„ „ крајинском	30,2	„
„ „ поречко-речком	33	„

Из овога се види да су школе у срезу кључком биле најбоље посеђаване. Похођење школа у осталим срезовима готово је подједнако. У сеоским школама највише ђака било је у школи корбовској 51, грабовичкој 49, јабуковачкој и штубичкој по 48.

Но ово су и врло велике општине. Само Штубик има 299 глава пореских, а остале три имају свака преко 400 глава. — Најмање ђака било је у школи јасеничкој 10, па онда у сињској 11, у михајловачкој и сиколској по 19. У Јасеници радио је заступник учитељски. Још у 6 школа било је испод 25 ђака, а у свима осталим школама прелазило је тај број.

У 8 школа није било ђака у III разреду. У Прахову био је само I разред.

У целом округу уписано је било ђака за III разред 116, а свршило их је 98. На једну школу долази 3,1 уписаних, и 2,6 свршивших. Овај средњи број излази врло мали према броју уписаних. У томе је онај слабија страна школе крајинскога округа.

У срезовима било је на једну школу у III разреду

	уписан.	сврш.
У срезу брзопаланачком	4,5	3,9
„ „ кључком	1	0,7
„ „ крајинском	2,7	2,1
„ „ поречко-речком	2,6	2,4

Срез је брзопаланачки још најбољи у томе, а срез кључки најгори. У целом кључком срезу уписало се у III разред 8, а свршило 6 ђака.

У 3 школе (неготинској, кладовској и доњо-милановачкој) било је у IV разреду свега 45 упи-

саних, а 38 свршених ђака. Од овога броја долази на Неготин 23 уписаних а 23 свршивших ђака. — И тако у целом крајинском округу свршило је ове године школу свега 136 ђака — број доиста врло мали. Од 100 уписаних ђака у I разред основне школе само 7,2 сврше школу, а 92,8 оставе пре но што сврше III разред на селу, а IV разред у варошима. Овај број стоји у врло рђавој сразмери према броју ђака који разреде сврше. Док од њих 100 уписаних сврше разреде 78,3 докле од 100 уписаних само 7,2 школу свршавају.

Све власти, почевши од школског староца и кмета, па до окружне, ваља најживље да настану, да деца остану у школи што дуже. Ово је нарочито нужно за овај крај, који лежи на тремеђи.

2. ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

Само у срезу крајинском нема ни једне женске школе, иначе сваки срез има по једну женску школу, а срез кључки има две: у Кладову и Текији.

У целом округу има 5 женских школа. У свима школама радило је 7 учитељака. У Неготину радиле су 3, и то једна у III и IV, друга у II, а трећа у I разреду. У осталим школама радила је по једна учитељка у сва 4 разреда.

По спреми било је:

Из Више женске школе	5
„ Више женске школе у Русији	1
„ Основне школе	1
	Свега 7

По положају у служби било је:

У V класи	1
„ VII „	1
„ VIII „	1
„ X „	2
Привремене	2
	Свега 7 учитељака.

Од овогодишњег г. изасланика оцењене су:

Врло добро	1
Добро	2
Слабо	3
Рђаво	1
	Свега 7

Ни од учитељака није ни једна добила одличну оцену, а више од половине добиле су оцене ниже од добар.

У свима женским школама било је уписано 254, а разреде је свршило 205 ученица. Највише ученица било је у Неготину, па онда у Кладову, а најмање у Текији. Од 100 уписаних девојчица 80 свршавају разреде, дакле нешто мало више но мушкарци.

Што се тиче свршавања по старијим разредама, женске школе боље стоје но мушке. У 5 женских школа било је у IV разреду уписано 30, а свршило 24 ученице. На једну школу долази свршивших 4,8, проценат је повољнији но у мушким школама. Од 100 ученица које се упишу у I разред 9,4 сврше целу школу, док од 100 мушкараца једва 7,2 школу свршавају. И ако је ова сразмера повољнија, није таква да нас може да задовољи.

Највише је свршило школу у Неготину 11, а најмање у Текији 1, па онда долази Д. Милановац са 3, Брза Шаланка са 4 и Кладово са 5 свршених ученица.

Што се здравља децијег, тиче у томе је у овом округу ове године доста добро било. У мушким школама умр'ло је свега 49 ђака, што чини 2,5 од 100, а у женским 7, што чини 2,7 од 100. У средњу руку умр'ло је од 100 свега 2,6.

Највише је умр'ло ђака у Неготину 9, па онда у Јабучковцу и Радујевцу по 4. По 3 умр'ло је у Малајници, Рогљеву, Горњанима и женској кладовској школи. У 17 мушких и 2 женске школе није било ни једног смртног случаја.

3. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Већина школских зграда овога округа подигнута је нарочито за школу. Само мали број зграда преправљан је од општинских судница или приватних кућа. Ово вреди само за мушке основне школе. Напротив од женских школа само је текијска смештена у општинској кући, три су смештене у приватним кућама, а једна (доњо-милановачка) у државној кући.

Многе зграде одликују се својом лепотом и угодношћу. Школа брзопаланачка, гледајући је с Дунава, украс је за целу ову варошину. Она је озидана од тврде грађе. На пространој учионици има 4 прозора. Стан учитељев, који се састоји из две лепе собе с лица, собе за оставу, кујне, подрума, има све угодности што су потребне једној породици. С наличја има соба за ноћивање ђака. — Још је пространија школа радујевачка. И она је подигнута од тврде грађе и има простора више но школа брзопаланачка. Општина радујевачка решила је, да ову зграду још мало прошири, те да у њој смести и женску школу.

Осим ових школа још се и ове школе одликују удесним зградама; у срезу брзопаланачком: михаиловачка, штубичка и видровачка; у кључком срезу најлепша је школска зграда у Вел. Врбини; у ср. крајинском: у Бруснику, Кобишници и Мокрањи.

Све ове зграде грађене су по сличном плану. Овако су распоређене: Обично има једна велика соба, која служи за учионицу. Уз ту собу или с лица или са зади има две собе за учитеља. Осим тога има учитељ какав мали собичак за оставу ствари, подрум и кујну. Позади је соба за ноћивање оних ђака, који су из удаљенијих места.

Већина школа овога округа лепо је заграђена и у самој огради има мала баштица. У прошлој години поново су заграђене и у ред доведене све школе поречко-речког среза. Тамошња средња власт води врло тачна рачуна о ономе, што школи треба и шта општина чини за своју школу. — Најгоре су у прошлој школској години биле школске зграде: грабовичка и корбовска. Грабовичка школа не само да је била без ограде, но и њена унутрашњост у многоме беше опала. Боље није било ни у школи корбовској¹.

Женске школе немају тако лепе зграде као мушке. Приватне куће, које су за школу узете, махом су врло тескобне. Женска школа брзопаланачка смештена је у једној малој кућици. Учионица је врло мала, а соба учитељчина више личи на собичак за оставу ствари но за стан. Така је и текијска женска школа. Још је најбоља кућа у којој је смештена неготинска женска школа. Но и она

¹ Учитељ грабовички и корбовски кажњени су због те неуредности.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

има једну ману, а та је, што је двокатна са рјавим степеницама.

4. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Мало школа има, које су добро снабдевене с наставним средствима. Најбоље су снабдевене наставним средствима школе среза брзопаланачког. У школи јабуковачкој има: мапа кнежевине Србије и српских земаља, нова мапа Јевропе, 6 старијих мапа, планиглоб и рачунаљка. Све су ове ствари у добром стању. У школи урвичкој има и глоб, а школа неготинска има и Шрајберових слика за предавање јестаственице.

Најгоре су наставним средствима снабдевене школе среза кључког. У Корбову, Подвршкој и Грабовици, нема скоро никаквих средстава за наставу, а и у осталим школама има их врло мало. Без сумње су овоме понајвише криви учитељи-нерадници, којих је, до скоро у овом срезу доста било. Они су већином одавде уклоњени, с тога се можемо надати, да ће и овај срез и у погледу наставних средстава коракнути напред.

Не стоји ни мало боље у томе ни срез поречко-речки. Само у Горњанима и Клокочевцу има неких ствари набављених за наставање, а остале 4 школе овога среза немају ништа.

Нема никаквих наставних средстава још у школама: видровачкој, рогљевској, мокрањској и тамничкој.

5. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

У целом округу нема ни једне школе, ни мушке ни женске, без књижице.

У свима мушким школама овога округа има 1896 књига, и то:

У срезу брзопаланачком	695
„ „ кључком	248
„ „ крајинском	423
„ „ поречко-речком	297
„ Неготину	293
Свега	1896 књига.

Највише књига имају школе брзопаланачког среза. На једну школу овога среза долази 53,4 књиге, а најмање школе кључкога среза, где на једну школу долази 31 књига. На једну школу

среза крајинског долази 35,2 а поречко-речког 49,5 књига.

Школа неготинска има лепу књижицу од 293 књиге. Осим ње имају лепе књижице још школе: малајничка 102, доњо-милановачка 100, михаиловачка 93, јабуковачка 85, брзопаланачка 72 књиге. Најмање књига имају школе: салашка и тамничка, у њима има свега по 12 књига. У рогљевској школи има само 2 књиге.

Женске школе сиромашније су у томе од мушких. У свима женским школама било је 89 књига, и то:

У Брзој Паланци	12
„ Кладову	12
„ Д. Милановцу	31
„ Неготину	19
„ Текији	15
Свега	89

Не треба нам заборавити, да су школе поред Тимока, за време првог рата, биле напуштене, те услед тога су неке изгубиле не само многа наставна средства, многу књигу из своје књижице, но је и сама школска зграда много страдала.

6. ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

Од времена од кад је Крајина ушла у заједницу с осталом Србијом, од 1833 године, школа је у њој непрекидно напредовала. Као свуда, тако и овде почетак је био врло скроман. Напредовање школе у Крајини било је у сваком правцу. С новоствореним школама, подизане су упоредо и нове, лепе школске зграде.

У 1870 години било је 32 мушке школе, и то

У Неготину	1
„ срезу брзопаланачком	8
„ „ кључком	4
„ „ крајинском	15
„ „ поречко-речком	4
Свега	32 школе.

У овим школама радило је 38 учитеља, и то:

У Неготину	5
„ срезу брзопаланачком	8
„ „ кључком	5

„ срезу крајинском	15
« „ поречко-речком	5

Свега 38 учитеља.

Што се броја школа тиче, за ово последњих 10 година, најбоље је напредовао срез кључки. У њему су се удвојиле школе у времену од 1870 на до сад. После среза кључког долази срез брзопаланачки, у ком је отворено 5 нових школа.

Срез крајински од 15 школа спао је на 12. Но треба нам поменути, да је ове године опет отворена школа у Вел. Јасикови, и да су школе копривничка и глоговичка затворене због рата. Обе ове школе запалили су Черкези. При свем том у крајинском срезу за последњих 10 година није ни једна школа приновљена. Да није било ванредног стања у њему, би ове године било исто онолико школа, колико је било пре 10 година. Незгода је у овом погледу и та, што су општине, које немају своје школе, малене по броју пореских глава, а подаље су од Тимока, у планини, где нема таквих услова. Овде се јасно види, како саобраћај с једне, и материјалне прилике с друге стране, утичу на развитак просвете у опште. Скоро сва села поред Тимока имају школе, а ретко је које село у планини подигло школу.

У 32 мушке школе 1870 године, било је уписано 1633 ђака. Целокупан број ђака умножио се са 245. Али ако упоредимо број школа и ђака онога доба, са бројем школа и ђака од ове године, сразмера ова неће нас задовољити. У 1870 год. на једну школу долазило је уписаних 51 ђак, а ове године на једну школу долази 46. Умножавање школа не иде упоредо с умножавањем ђака. И овде нам ваља поменути ванредне прилике, у којима је био овај округ за време оба рата.

Пре 10 година било је у овом округу 3 женске школе са 4 учитељке. Нове женске школе отворене су у Брзој Паланци и Текији. Постављене су такође 3 нове учитељке. Пре 10 година било је у свима женским школама уписано 109, а ове године 254 ученице. На једну школу 1870 долазило је 36, а ове године 50 девојчица.

Женске школе напредовале су сразмерно боље но мушке. Број уписаних девојчица не само да је апсолутно растао, но и на сваку школу умножио се с бројем 14.

Ако у опште упоредимо стање школе у Крајини пре 10 година са стањем у ком се школа ове године налази; видићемо, да су у том времену затворене 4 школе. Од ових за сад опет отворена је 1, и тако остају затворене две школе, које су за време првог рата од Черкеза спаљене: копривничка и глоговичка, и поред њих петрово-селска школа, где се тешко коме решити да оде за учитеља. — Мушких школа нових отворено је 11, и то:

У срезу брзопаланачком	5
„ „ кључком	4
„ „ поречко-речком	2

Свега 11

Но пошто су 2 школе у срезу крајинском услед рата и једна иначе у кључком затворене, то остаје да је приновљено у целом округу 8 школа.

Женске школе отворене су 2; свега дакле 13 нових школа отворено је у овом округу за последњих 10 година.

Учитељско особље такође је умножено. У мушким школама постављено је 11 нових учитеља, и то:

У срезу брзопаланачком	5
„ „ кључком	4
„ „ поречко-речком	2

Свега 11

У срезу крајинском и кључком смањен је број учитеља с 3, с тога излази да је на чисто приновљено свега 8 учитеља.

У женским школама постављене су 3 нове учитељке. Свега нових наставника имамо 11.

Број мушкараца и девојчица био је 1870 год. 1742, а ове године је 2132.

Ово су најјаснији докази, како Крајина одмереним, али сигурним кораком корача напред на пољу народне наставе. Потомци јуначкога Вељка нека не пожале труда, да дижући школе, подигну најлепши споменик својим предцима, који су јуначким прсима својим заклањали десно крило мајци Србији. Они што су знали одбијати силу Крцалија биће кадри, да и на своме огњишту одгаје своју децу у духу српских мисли, српских осећаја и српских тежња. Тек тако одужиће се својим предцима, који падоме за слободу лепе Крајине.

I СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

Мушке школе

Места	Бака	
	уписано	свршило
У Неготину	230	148

У срезу брзопаланачком

У Брзој Паланци	50	42
„ Видровцу	40	37
„ Јабуковцу	67	48
„ Јасеници	32	10
„ Малајници	36	21
„ Михајловцу	43	19
„ Плавни	38	35
„ Поповици	27	26
„ Прахову	39	39
„ Трњанима	43	32
„ Уровици	45	33
„ Штубику	54	48
„ Џањеву	33	27

У срезу кључком

У Вел. Врбици	55	51
„ Грабовици	66	49
„ Кладову	99	94
„ Кладушници	32	30
„ Корбову	56	51
„ Подвршкој	25	23
„ Сицу	37	11
„ Текији	48	37

У срезу крајинском

У Бруснику	52	39
„ Кобишници	62	53
„ Лукама	34	32
„ Метришу	29	23
„ Мокрања	42	38
„ Радујевцу	35	25
„ Рајацу	32	31
„ Речкој	28	26
„ Рогљеву	32	24
„ Салашу	29	27
„ Сиколу	42	19
„ Тамничу	32	26

У срезу поречко-речком

У Голубињу	29	23
„ Горњанима	41	38
„ Д. Милановцу	69	57
„ Клокочевцу	29	28
„ Рудној Глави	30	21
„ Црнајци	36	31

Свега 1878 1472

Женске школе

Места	Ученица	
	уписано	свршило
У Неготину	113	94
„ Брзој Паланци	21	18
„ Кладову	53	47
„ Д. Милановцу	41	33
„ Текији	26	15

Свега 254 205

У времену од 1870 до 1880.

Затворене

Отворене

У Глоговици (због рата)	У Видровцу ср. брзопал.
„ Копривници „ „	„ Јасеници „ „
На изменце затваране	„ Малајници „ „
и отворане	„ Плавни „ „
У Вел. Јасикови	„ Прахову „ „
„ Петровом селу	„ Вел. Врбици ср. кључки
	„ Кладушници „ „
	„ Подвршци „ „
	„ Сицу „ „
	„ Голубињу ср. пор. речки
	„ Клокочевцу „ „ „

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Године	1862	1867	1870	1874	1880
Мушких школа	20	22	32	38	40
Женских школа	3	3	3	5	5
Учитеља	22	27	38	44	46
Учитељака	3	4	4	7	7
Ученика	652	1005	1633	1653	1878
Ученица	86	119	109	233	254
Свега ђака (мушких и женских)	738	1124	1742	1886	2132

КРУШЕВАЧКИ ОКРУГ

Земљиште овога округа двојако је: На јужној страни протежу се највише планине Србије, а на северној најплодније равнице. На источној страни подиже се Јастребац, на јужној Нерађе, Плоча, Једовик, а изнад свију Копачник са својим Сувим Рудиштем од преко 1800 метара висине. Његова снежна глава погледа на Шумадију с једне, на тужно Косово с друге, на поносну Босну с треће стране, а на истоку поздравља у Бугарској кршци Балкан. — У овом брдовитом простору становници баве се, скоро искључно, гајењем стоке. Сувати на Копачнику чувени су са својих богатих и обилатих пашњака. Хиљадама грла гозеда и небројена стада пасу целога лета по тим суватима. — Људи што овуда живе горшаци су. Живећи до скоро на граници према Арнаутима, они су били права мртва стража на југоистоку Србије. Редка је била недеља, која је на миру прошла. На дужини од 60 километара (толико од прилике износила је граница овог округа према Турској) дешавали су се врло често немили случајеви упадања и прекорачавања границе насилним путем. Сваки је морао оружјем да чува своје имање и своју тековину, јер погранични Арнаути, чим би добили прилике, прелазили би у нашу страну и отимали стоку. Врло често се услед тога пушкарало и било жртава на једној и другој страни. — Неродно земљиште с једне, а несигурност имаовине с друге стране, нису дали школи, да се онако развија, као што би то по природној даровитости становника могло да буде. Становници ових крајева не само да су јунаци, да су кадри стићи и на страшном месту постојати, но они су по природи врло развијени, а броје се у здраве и крешке људе.

Са свим друкчије је у северном крају овога округа. Туда тече Морава, а поред ње је цукла необично лепа равна од Новог Села, па све до Сталаћа с једне и од Ђуниса па до Сталаћа с друге стране. Ово је најбогатије земљиште у целом јужном делу Србије. Изнад њега подиже се богата Жупа, чувена својим лепим вином и плодним њивама. Да није у овом крају Жељина и Гоча, овај крај рачунао би се у најбогатије наше отаџбине.

Дуж Мораве иде преко Трстеника и Крушевца главни државни друм, који везује Ужице и западни део Кнежевине са јужним и југо-источним делом.

Од Крушевца иде долином Расине па Јанкову Клисуру главни пут, који је до скоро био најбоља веза између Србије, долине Топлице и Приштине. Данас је овај друм изгубио врло много од своје вредности, јер је пут за долину Топлице преко Ниша и Прокупља много лакши, но преко Јанкове Клисуре. Само је онај први друм још значајан. Остали део овога округа упућен је, тако рећи, на саме сеоске путове. — Срез кознички има диван насип од Крушевца до Бруса, али срез јошанички нема никаква насипа.

Крушевачки округ у старој и најновијој историји нашој био је од великога значаја. У њему беше престоница кнеза Лазара, из њега се кренула војска на Косово, у њему су се првог нашег рата биле најжешће битке. На обалама Рибарске реке, на висовима Вел. Шиљеговца и Ђуниса, пролила се многа српска крв за ослобођење и независност Србије. И становници овога округа стајаху за време првог рата као верни чувари на граници. Све што беше за пушку дорасло било је на бојном пољу. А кад зао удес постиже округ александарски и браћу с оне стране границе, крушевљани су једне и друге примили познатом гостољубивошћу. Но судбина је хтела, да и он сам претри у првоме рату. непријатељска рука порушила је и попалила све од Рибара до Ђуниса на готово до самога Крушевца. Већ су и Крушевцу били спремани тешки часи. И тако се може и овај округ рачунати у страдалне, који су поднели многе жртве за ослобођење и независност. Да је овакво стање било од рђавих последица и за школу, то се само каже.

1. МУШКЕ ШКОЛЕ

У целој округу крушевачком било је ове године 17 мушких школа, и то:

У Крушевцу	1
„ срезу јошаничком	3
„ „ козничком	4
„ „ крушевачком	4
„ „ трстеничком	5

Свега 17 школа

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Највише је школа, за сад, у срезу трстеничком. Од 11 општина, које овај срез састављају, 5 имају школе, а 6 немају. На 458,6 глава пореских долази једна школа у овом срезу. Општине које су остале без школа, већином су мале и немају ни 200 глава пореских. Једина је општина ошачка, која има 286 глава пореских, а нема школе.

Остала три среза, што се школе тиче, горе стоје. Једна школа долази у ср. јошаничком на 646 глава пореских, у ср. козничком на 893, а у срезу крушевачком тек на 1219. — Општине среза козничког и јошаничког ако и нису малене по броју пореских глава, оне су из толико села и засеока састављене, да је тешко подићи једну школу за сва места једне општине, а опет не може се захтевати да једна општина, две или три школе подигне и издржава. Има општина у срезу козничком које су састављене из 13 места, а већина их је, које су склопљене из 8—10 села или засеока. Ни мало бољи услови нису у срезу јошаничком. Оваква подела општина у многome смета целој управи општинекој, а без сумње је и на штету школе. Тешко је мислити на измене у овом правцу, јер има н. пр. у општини разбојничкој места, која броје 4, 5 или 10 глава пореских, а у општини планској, среза јошаничког, нема ни једног места, које би имало више од 43 главе пореске, а 8 села има са испод 20 глава пореских. 11 таквих засеока састављају ову општину. При оваквом стању ствари тешко је и очекивати да малена и слаба места подижу засебне школе.

У 17 мушких школа радило је 22 учитеља и 2 учитељке — свега дакле 24 наставника. У месту учитеља радиле су учитељке у I раз. 2. одељењу крушевачке школе и у I раз. бруске школе.

У Крушевцу било је 6 учитеља, и то у III и IV разреду по један, а у I и II разреду по двојица. У Брусу су двојица: један за I, а други за II III и IV разред. За нову школску годину постављена су двојица и у Кожевини. Но по извештајима отуда, број ђака се тако умножио, да ова двојица нису довољни, но ће се морати и трећи учитељ поставити. — У свима осталим школама ради по један учитељ.

По спреми било је:

Из Учитељске школе	6
„ Богословије	9
„ II раз. Учитељске школе	1
„ II разреда Богословије	1
„ Гимназије	6
„ Више женске школе	1
Свега	24

Четврти део свију учитеља из учитељске је школе, а преко половине свршили су школе, које су у нас за учитеља законом прописане; ни једнога пак нема, који је свршио само основну школу. Ово је редак појав међу учитељима једнога округа.

Према положају у служби било је:

У II класи	1
„ III „	1
„ V „	1
„ VI „	1
„ VII „	1
„ VIII „	4
„ IX „	8
„ X „	6
Привр.	1

Свега . . . 24 учитеља

Од овогодишњег г. изасланика оцењено је:

Врло добро	3
Добро	9
Прилично	2
Слабо	2
Неоцењено	8

Свега 24 учитеља

Трећина учитеља крушевачког округа није ове године оцењена, а то с тога, што је г. изасланик у неке школе дошао о празнику, а у неким су деца била због богиња распуштена, као што је то случај био у школи бруској. У срезу јошаничком није прегледана ни једна школа, следствено није оцењен рад ни једног учитеља.

Само су 3 учитеља добили оцену бољу него што је оцена добар. Од ових двојица раде у Трстенику, а један у Сталаћу.

У свима мушким школама било је уписано 1006, а разреде свршило 782 ђака, и то;

	уписано	свршило
У Крушевцу	293	239
„ ср. јошаничком	57	45
„ „ козничком	251	212
„ „ крушевачком	173	106
„ „ трстеничком	232	180
Свега	1006	782

На једну школу долази једно на друго :

	упис.	сврш.	ђака
У срезу јошаничком	19	15	ђака
„ „ козничком	63,5	53	„
„ „ крушевачком	43,2	26,5	„
„ „ трстеничком	46,4	30	„

Најгоре посеђаване су школе у срезу јошаничком. Ни у једној школи тога среза нема онолико ђака, колико се најмање законом захтева. Највише ђака у том срезу има у бањској школи — 23 уписаних а 20 сврш. — а та општина има 232 пор. главе. Но она је састављена из 8 села и засеока, од којих су неки по 2 сата удаљени од општинске куће.

У срезу козничком походе се школе сразмерно врло добро. Нема ни једне школе у њему, у којој се уписало мање од 25 ђака, а само у Плешу свршило је 24 ђака — иначе у свима осталим школама било је више. У овом срезу не остављају деца тако много школу као у другима. Од уписаних ђака, преко године оставило је школу свега 39 ђака, што чини на једну школу 9,5 а на 100 свега 15,6. Од 100 уписаних ђака у срезу козничком сврше разреде 84,4. Ако се узме у рачун земљиште овога среза и како су састављене општине, онда је ово број, који нас задовољава.

У најстаријим разредима било је :

	уписано	свршило
У III разреду	80	67
„ IV „	67	35
Свега	127	102

Од тог броја долази на крушевачки IV раз. 38 упис. а 30 свр. ђака.

III или IV разред свршило је :

У срезу јошаничком	12
„ „ козничком	24
„ „ крушевачком	15

У срезу трстеничком	31
„ Крушевцу	20
Свега	102 ђака.

У једној школи овом округу свршава III р. 6 ђака. — Највише свршених долази на једну школу у срезу трстеничком, а најмање у крушевачком. На школу мајдевску и велућеску не долази ни један свршени ђак.

Највише ђака у III разреду било је у школи врначкој 13, а најмање у павличкој 1. — Ма да је ово врло мало, опет је сразмера ова боља но у округу крајинском. У опште деца крушевачког округа мање напуштају школу но деца у Крајини, при свем том, што у крушевачком округу имају становници да се боре са више месних невоља, но у Крајини.

2. ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

Свега две женске школе има у округу крушевачком : у Крушевцу и Трстенику.

У обема школама раде 4 учитељке : три у Крушевцу, а једна у Трстенику. У Крушевцу је једна за III и IV, друга за II, а трећа за I разред ; у Трстенику ради једна учитељка у сва три разреда.

По спреми су 2 из Више женске школе, а 2 су свршиле основну школу.

По положају у служби једна је у IX, а остале 3 су у X класи.

Од г. изасланика 3 су оцењене врло добро, а једна добро. Оцене учитељака, сразмерно, много су боље од оцена учитеља. Од 24 учитеља само су тројица оцењени врло добро, а од 4 учитељке 3 су добиле такву оцену.

У обема женским школама било је уписано 174, а разреде је свршило 136 ученица.

IV разред крушевачке школе свршило је само 8 ученица. Ово је доиста врло мали број, ако се узме у рачун, да се у I разред упише по 68, а исти разред сврше 50 ученица. Није боље ни у Трстенику. Од 12 довојчица које се упишу у I разред, само су 2 свршиле III разред.

Што се стања здравља ученичког тиче, умирања је било мало, ма да је у многим школама било малих богиња. По срезовима било је умирања :

У ср. јоханичком	—
„ „ козничком	4
„ „ крушевачком	4
„ „ трстеничком	10
„ Крушевцу муш. и жен.	10

Свега 28 ученика

Од 100 уписаних ђака умр'ло је 2,3. Сразмерно најмање умр'ло је у срезу козничком, и то што је умр'ло било је у школи брусској (3), где су мале богиње јако дејствовале. У рибничкој школи умр'ло је 4 ђака, а у осталим школама мање. У ср. јоханичком и 5 других школа није било ни једног смртног случаја. С овим стањем здравља можемо бити задовољни.

3. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Изузимајући врњачку школу, све остале смештене су у зграде, које су својина општинска, а три су у куће, које је срез подигао. Лепотом и удобношћу одликују се бруска и кожетинска школа. У опште може се рећи, да су школске зграде у овом округу, поредећи их са зградама других округа, врло добре. У срезу козничком и крушевачком нема ни једне зграде, за коју би се могло рећи да је рђава, а у срезovima: јоханичком и трстеничком има само по једна лоша зграда, и то у Вањи и Врнцима. Све су остале врло добре.

Ово се има приписати лепом обичају у оба ова среза, што народ ових срезова, удруживши се, прави заједнички општинске школе. Тако на прилику, кад се покаже потреба да се у којој општини среза козничког или јоханичког подигне школа, онда се састави збор од поглавица среских и општинских, па се на том збору одлучи, у којој општини да се школа заједнички подигне, и којој је општини преча школа, па како се ту одлучи онако се после и врши. Овако су подигнуте те дивне зграде школске на Брусу, у Кожетину, Павлици, Међуречју и т. д.

Женска школа у Крушевцу врло је неспретна, а у исто доба и нездрава, јер с једне је стране друм, а с друге баруштина, с тога би требало женску школу из садање зграде, изместити на друго место, јер је свако друго место здравије но то где је женска школа. Нездрава зграда извор је многоме злу де-

чијем, а од тога пате колико деца, толико исто, ако не више, и сами родитељи.

4. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Редак је округ, који је своје школе овако добро снабдео наставним средствима, као округ крушевачки. На првом месту долазе школе вароши Крушевца и Кожетина. У њима има: свију мапа за предавање географије, две рачуналке, рачуналке с деловима, глоба (у Крушевцу два) и Шрајберових слика за предавање јестаственице; у Кожетину још и слике историјске — а то је све основној школи нужно. Једино што су у Кожетину мане за географију старе и поцепане, па би их ваљало новима заменити. Овим школама не уступају школе среза јоханичког. У свакој има рачуналке и глоба и довољно мапа за предавање географије. Једино што немају, то су Шрајберове слике из јестаственице. Поред тога што су мапе за географију сувише старе, а неке већ и поцепане.

Најоскудније су са наставним средствима школе: врњачка, све 4 школе среза крушевачког и обе женске школе. У Врнцима има глоб, али мане су издрте тако, да се не могу употребити. Ван тога ничега више нема. И школа рибничка није боље стојала што се тиче наставних средстава, али општина је решила, и већ куда треба писала, да се набаве за њену школу рачуналка и Шрајберове слике.

5. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

Упоредо с наставним средствима корачају и школске књижнице. Неће бити округа, који би у томе боље стојао од округа крушевачког. У 17 књижница мушких школа има 1241 књига — број који нас задовољава. По срезovima било је:

У срезу јоханичком	231	књига
„ „ козничком	263	„
„ „ крушевачком	134	„
„ „ трстеничком	486	„
У Крушевцу	127	„

Свега 1241 књига

Највише књига има у књижницама школа среза трстеничког. На једну школу долази преко 97

књига. Поједине школе одликују се множином књига, као н. пр. бањска са 142, кожетинска 112, трстеничка 111, рибничка 110, ведућска 108 књига. — Најлошије стоји у овом погледу срез крушевачки. На једну школу тога среза долазе 33,5 књиге. — Најмање књига има у школама: мајдевској 13, сталаћкој 18, међуречкој и плешкој по 21. У другима ни у једној нема мање од 40 књига.

6. ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

Стојећи на предстражи према Арнаутима, овај округ није могао онако да напредује, као што су могли окрузи далеко од границе или на другом ком месту. У години 1870 било је у њему свега 13 мушких и 2 женске школе.

Мушких школа било је :

У Крушевцу	1
„ ср. јоханичком	1
„ „ козничком	3
„ „ крушевачком	3
„ „ трстеничком	5
Свега	13

Срез јоханички био је у оно доба најсиромашнији школом. У целој срезу била је једна једина школа и то у Бањи. 9 општина тога среза биле су без школе. Најбоље је стајао ср. трстенички. Он је пре 10 година имао оволико школа колико и данас.

У 13 мушких школа 1870 радило је 18 учитеља. У Крушевцу било је 5, у Трстенику 2, а у свима осталим школама по један учитељ.

Ђака било је уписаних 860, а разреде је свршило 784.

Женских школа било је 2, и то: у Крушевцу и Трстенику. — У Крушевцу радиле су 2, а у Трстенику једна учитељка.

Ученица било је уписаних 107, а разреде је свршило само 39.

У времену од 1870 па до 1880 године отворено је у округу крушевачком 4 нове школе, и то :

У срезу јоханичком	2
„ „ козничком	1
„ „ крушевачком	1
Свега	4

Но у том добу, због рата, затворене су две школе у срезу крушевачком, и то у Великом Шилеговцу и Ђунису

Учитеља нових постављено је 6.

У Крушевцу	1
„ ср. јоханичком	2
„ „ козничком	2
„ „ крушевачком	1
Свега	6

Само у срезу трстеничком није се за последњих 10 година, што се школе тиче, ништа изменило.

Последице рата најбоље се опажају по похођењу школа. Пре 10 година свршавало је кроз све разреде једно на друго 60 ђака, а ове године долази на једну школу 46 — 14 мање но пре 10 година. Узрок овој лежи колико у ратним последицама, толико и у оскудној прошлој години и у редњама, које се беху улегле у скоро све школе овога здравог округа. Пошто је редња престала, а отворише се изгледи на добру годину, родитељи похиташе да своју децу у школу доведу. По извештајима, који су до сад из овога краја стигли, у свима школама јавио се већи број деце, но што беше ове године.

Мале су измене извршене у женским школама за последњих 10 година. Ни једна нова школа није отворена. Постављена је у Крушевцу једна нова учитељка. Број деце у женским школама умножио се. Пре 10 година свршавало је разреде свега 39 девојчица, а ове године их је свршило 136. Ово је леп напредак.

Ако стање округа крушевачког пре рата упоредимо са садашњим стањем, наћи ћемо, да се школа од ратова прилично опоравила.

Пре рата било је мушких школа :

У Крушевцу	1
„ ср. јоханичком	3
„ „ козничком	4

У срезу крушевачком	6
» » трстеничком	5
Свега	19

Срез крушевачки није могао да накнади губитак школе вел. шиљеговачке и ђуниске, а у њему није ни једна нова школа отворена.¹

У 19 школа пре рата радило је 23 учитеља, један мање но ове године. Ђака било је: 1088 уписаних, а 902 свршило је разреде. Што се броја ђака тиче, овај округ стигао је оно стање у коме је пре рата био. Ако је апсолутна цифра пре рата била већа, опет на једну школу узевши, није било више ђака но данас. На једну школу било је у 1876 години 56,7 уписаних а 47,3 свршених ђака. Ове године долази на једну школу 59 уписаних, а 46 свршених ђака.

У женским школама не осећају се последице ратова. Пре рата било је као и сада 2 женске школе, само што је онда радило у њима 3, сад раде 4 учитељке, и што је било 150 уписаних, а 113 девојчица што су разреде свршиле, а сад их има више 24 уписаних и 23 девојчица свршив разреде.

Из свега се види, да је крушевачки округ имао многе тешкоће да савлађује, па с тога није могао да напредује што се школе тиче онако, како би требало. Највеће сметње лежале су у његовом географском положају. На граници према Арнаутима Крушевљани нису могли онолико урадити колико су урадили други окрузи у срећнијим и мирнијим приликама. Упућени на своје горе, а живећи у малим кршним местима разбацано по висовима, нису могли створити онакве прилике какве су за школу потребне.

При свем том Крушевљани су урадили колико су год могли. За последњих 10 година приновили су 4 школе и 7 учитеља. Њихове се школе одликују лепим зградама, наставним средствима и књижицама. Оно што имају то је добро и лепо.

Друге су прилике сада створене своме округу што се његовог географског положаја тиче. Граница стара дигнута је и одмакнута напред. Сад могу Крушевљани мирније душе посветити своју бригу

школи и образовању својега подмлатка. Надати се је, да ће они све употребити, те да на пољу народног образовања накнаде оно што су издангубили, чувајући за сву Србију стражу против бесних Арнаута и Черкеза.

I. СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

1. Мушке школе

школе	Ђака	
	уписано	свршило
У Крушевцу	293	239
<i>У срезу јошаничком</i>		
У Бањи	23	20
» Међуречју	15	11
» Павлици	19	14
<i>У срезу козничком</i>		
У Брусу	112	88
» Кожећину	78	68
» Плешу	27	24
» Трнавцима	34	32
<i>У срезу крушевачком</i>		
У Врбници	51	29
» Мајдеву	37	17
» Наупари	49	25
» Сталаћу	36	35
<i>У срезу трстеничком</i>		
У Велућу	21	17
» Врнцима	42	33
» Рибнику	46	30
» Стопањи	32	21
» Трстенику	91	79
Свега	1006	782

2. Женске школе

школе	Ученица	
	уписано	свршило
У Крушевцу	152	118
» Трстенику	22	18
Свега	174	136

¹ Општина вел. шиљеговачка обратила се пре неки дан министарству просвете и црквених послова молбом за отварање своје старе школе.

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Године	1862	1867	1870	1874	1880
Мушких школа	9	13	13	17	17
Женских школа	1	2	2	2	2
Учитеља	12	18	18	22	24
Учитељака	1	3	3	3	4
Ученика	334	721	860	1088	1006
Ученица	60	88	107	150	174

НИШКИ ОКРУГ

По историју нашег ослобођења пунозначајан беше 29. Децембар 1877, јер тога дана предао се славни град Ниш српској јуначкој војсци. После четири века улазила је српска војска у овај славни град наших предака. Народ српски видео је тога дана како се његови идеали остварују и вера у бољу будућност, у лепше дане, постаје делом.

Као да је судбина хтела да се са свршетком 1877 године заврше патње притиснутог Српства у овоме крају. Слободна Србадија развила је на бедемима Ниша и утврдила на обалама Нишаве, заставу српске слободе. Ово су резултати великога рада, успеси тешких и мучних подuzeћа. Силне војске, и многа хришћанска и нехришћанска крв проливена је на обалама Нишаве, многе јуначке груди разбијале су се о бедуе његове. Он је стојао непомичан и изгледао као самоникла стена, којој се не може прићи. А опет сва нада српска била се концентрисала у њему. Србија без Ниша беше отворена пољана за вековног непријатеља њеног, а Турска с Нишем стена о коју се разбијашу многе наде притешњеног Српства. Тек преко Ниша водио је пут к слободи Старе Србије. То је био тежак и мучан пут. И српска снага саломила се 1876. године на томе путу, па се без успеха морала да врати.

Срећан беше час у који здружена српска војска, после кржаве и упорне четиридневне битке, а под командом својега јуначкога Кнеза, примора непријатеља на предају. Ово беше тренутак у коме се сваком Србину, сваком пријатељу српске слободе и напретка, беше одвалио тежак камен са срца. Србија с Нишем има других услова за напредовање и материјално и културно, но Србија без Ниша. У њеној је руци данас чунак ткива српске будућности,

и она осигурана нишким бедемима, може свакога дана, да даље тке на разбоју српске слободе.

Поред овог политичког значаја, Ниш са својом околином, има не мали значај и за материјални развитак наш. У нишком округу укрштају се путеви са два мора: Јегејскога и Црнога. Лепи и вештачки израђени насипи воде од Цариграда преко Једрена и Софије до Ниша с једне, а од Солуна преко Скопља с друге стране. Уз то још трећи друм од Ниша преко Прокупља за Нови Пазар и Босну. Нишки округ је средиште саобраћаја на средини Балканскога Полуострва. Њему је сама природа наменила улогу главнога посредника. Што је најглавније, он се не може обићи, јер с обе стране затворен је великим висовима, тако да сви друмови што воде с обала Саве и Дунава ка једном или другом мору, на југ морају да ударе на Ниш.

И месни саобраћај у овом округу врло је олакшан и жив. Из Ниша гранају се ови путеви: Преко Алексинца за Београд, преко Грамаде за Књажевац и источну Србију, преко Беле Паланке за Пирот и Софију, преко Лесковца за Врању и Скопље, преко Мрамора за Прокупље и Нови Пазар, преко Суповца за Крушевац и целу западну Србију. У средини ових друмова, Ниш изгледа као звезда, која на све стране зраке расипље.

Земљиште овога округа богато је лепим и плодним равницама, а има и великих висина. Поред Мораве и Нишаве леже богате и плодне њиве, на узвишицама тих река, находе се виногради, који не уступају онима у Жупи. На утоку Нишаве у Мораву находе се њиве, које се својом добротом могу да мере с најплоднијим земљама Стига и северног Поморавља. Сав предео од Мрамора па до Лесковца с једне и Прокупља с друге стране може да се рачуна у врло имућан.

Становници овога округа и ако су дуго били притиснути од непријатеља и господара земаља, опет су се вазда одржали као прави Срби. Њихове куће ако и немају свега онога што куће шумадинске, опет су много имућније но куће у долини Топлице. Одело им је чисто, а понашање скромно.

Но има нешто што је и овде, као свуда на овој страни рђаво утицало на умни развитак народа, а то је борба црквена. И овде је распиривана распра између патријаршије и екзархата, а к томе је дошло

и мешање по неких претераних пријатеља екзархата и у саме општинске послове. Власт онога доба или је са задовољством гледала на ову распру једнокрвне браће или ју је још већма потстицала, стојећи на страни пријатеља екзархата, којих је сразмерно мало било. Услед тога школа није могла онако да се развија, као што би то могло да буде према материјалним приликама које су у овом округу.

1. ПРЕ ОСЛОВОЂЕЊА

О стању основне школе овога округа из доба пре рата, имамо извештај ондашњих управа, и то нишке и лесковачке, као одговор на писмо г. А. Васиљевића, министра просвете и црквених послова, од 10. Маја 1878 године.

Нишка управа писмом својим од 17. Јуна 1878 год. Бр. 1934 јавила је министарству, „да у Нишу постоји основна школа од четири разреда, у којој предају редовно 4 учитеља, и то у сваком разреду по један. Осим ове школе, постоји и једна женска школа, али приватна. А пре рата постојала је и једна већа школа, под именом реалке, која је због рата престала и сада је нема.“

„Учитељима се пређе плаћало, па и сада плаћа, из црквене касе, јер никаквих фондова није било ни пређе нити их сада има.“

„Пређе су били два учитеља, па су дали оставке због мале плате.“

„У нишком срезу не постоји ни једна уређена школа, нити има учитеља сталних, него у по неким селима општински писари скупљају децу у општинску судницу и тамо их уче писању и читању, као: У Гор. Матејевцу, Каменици, Кнез-Селу, Сићеву и Јелашници. Овим учитељима, који поред дужности општинског писара, уче децу, плаћа општина прирезом, јер никаквих фондова за то нема.“

Оволико управа о школама нишким и тадањег округа нишког. Но како данас у округ нишки долази и један део пређашњег округа лесковачког, то је нужно да на овом месту поменемо и извештај управе лесковачке.

Под 3. Јуном 1878 год. Бр. 1094 управа лесковачка јавља г. министру просвете и црквених послова:

„1. Школе постоје у Лесковцу, Власотинцима, Козару, Конопници, Крушевици, Рупију, Црној Трави, Добром Пољу, Предејану, Грделици, Ораовици, Накривању, Буњуши, Бошњацима, Туреквцу, Печењевцу, Бобичку и Кумареву — свега 18 школа.

„Женска је школа само једна била у Лесковцу.“

„Од почетка рата, па до сада не ради ни једна школа.“

„2. Школе су издржаване од црквених прихода и добровољних прилога општине.“

„3. Осим основних школа, других није било.“

„4. Нарочитих фондова није било, него што црквене касе нису могле исплаћивати, допуњавало се добровољним прилозима.“

„5. У нахији лесковачкој има 18 учитеља и 1 учитељка.“

Осим овога управа је лесковачка решењем својим од 7. Априла 1878 год. Бр. 798 одредила свештеника Јована Красића и учитеља Јосифа Костића, да походе све школе у нахији лесковачкој и да тачан опис о свима школама поднесу управи. — Поменута господа извршили су решење управе лесковачке и походили су све школе лесковачког округа. Они су по свршеном послу поднели управи извештај, који овде саопштавамо:

„Од почетка рата по да сада како у Лесковцу, тако и у нахији лесковачкој школе не раде. Лесковачке школе не раде за то, што је у њима војена болница, а друге за то, што због ратног стања није се могла пажња на њи обраћати.“

„Пре рата школа лесковачка имала је у нечему форму основне школе, а што потпуно није могла усавршена бити, сметало је неуредно посеђавање школе; почем школа није зависила од никакве власти, него само од воље народа.“

„Школа власотиначка за време бившег учитеља, Атанасија Здравковића, прилично је напредовала, но и ту је сметало неуредно посеђавање, особито лети више од пола деце остајало је од школе.“

„Остале школе о нахији лесковачкој не могу се сматрати за школе, почем нису ни најмање одговарале задатку.“

„Начин предавања ограничавао се, са врло малим изузетком, на чисто црквени, т. ј. словенски, и то на буквар, часловац и псалтир. Писање и ра-

чун у толико се предавало, колико ђак да научи да прибележи дадену вересију и т. д.“

„Школске су зграде, са малим изузетком, мале, мрачне, ниске, непатосане и за здравље убитачне.“

„Општине су у толико са учитељима задовољне што не знају и немају бољих.“

Поред овог главног акта, поменута господа, поднели су управи лесковачкој још и тачан опис сваке школе на по се. Ради тачнијег познавања стања, у коме се находила школа пре ослобођења, вредно је овај извештај, на овоме месту саопштити. Он гласи :

У лесковачкој нахији постојале су ове школе :

1. *Лесковачка школа.* За ову школу подигнуте су две школске зграде у црквеној оградџи. Прва стара школа са једном врло пространим собом, две обичне собе и једна омања. Друга нова школа одмах до старе са две прилично велике и две омање собе. Све су собе, осим две, биле за мушку децу, једна пак за женску.

Школе ове издржаване су приходом од ђупријских дућана, месне и околних цркава и добровољним поклоном општине.

У овој школи предавања су мешовита, али је ипак имала вид четириразредне основне школе. Но неки ђаци који су дуже школу посећавали, а нису могли нигде на страни ради продужења школе ићи, учили су предмете који се у I раз. гимназије предају.

Осим добровољних прихода, нема других фондова.

Учитеља било је 4, а учитељка једна.

Плата I учитеља била је 120 дуката цесарских на годину. II учитељ, заједно са његовом госпођом, учитељком имао је такође 120 дуката. III учитељ примао је 4000 гроша чаршијских, а IV учитељ 1000 гр. чаршијских.

Од 6. Децембра 1877. па до сада школе не раде, за то што је у њима сада болница, но учитељи осим једнога употребљени су при општини и управи.

Бака је било до 500 мушких и женских.

2. *Власотиначка школа.* У Власотинцима, у црквеној оградџи постоји школа само за мушку децу. Она не ради од почетка рата. Издржавана је од цркве и добровољних прилога месне општине. Имала је четири разреда, но од како је учитељу Атанасију Здравковићу, који је свршио Богословију у Београду, забрањено од турске власти да учитељује, има од онда три основна разреда.

Нарочитих фондова нема.

Сада има у њој два учитеља; један од њих имао је плате 3000 гр. чар.

Ова је школа велика са четири собе за школу и 2 мале за обитаване, и има до 200 ђака мушких.

3. *Козарска школа.* Смештена у оградџи козарске цркве, и то у једној соби црквене куће без сваког инвентара. Соба је средње величине видна и висока. Издржава се од прихода козарске цркве, и добровољних прилога.

Ова школа потпада под дадинску општину и шњоме се служе ова села: Дадинце, Сејаница, Козаре, Лавовица, Орашје и Куковица.

Нарочити фонд нема. Школа је основна, црквеног духа, но има неколико ђака који уче и читанке, катихизис и историју малу. Разреда нема, него је мешовита, само мушка деца уче.

Учитељ је из Лесковца, где је свршио школу. И ова школа не ради од почетка рата. Плата је учитељу 1200 гр. чар., лане је било 40. ове године 10 ђака.

4. *Рујијска школа* смештена је у једној собици у приватној сламној кућици, без инвентара. Само је за мушку децу, и издржава се од прихода рујијске цркве и добровољних прилога. Начин предавања чисто црквени, буквар, часловац и псалтир, разреда нема,

Нарочитог фонда нема.

Учитељ је у овој школи из Лесковца, који је нешто у Лесковцу учио. Плата му је годишња 800 гр. чар. и храна, што сви сељани прирезом дају. Овом се школом служи само рујијска општина а по именце село Рупије, где је школа.

Од почетка рата не ради ни ова школа. Има око 20 ђака.

5. *Црнотравска школа* находи се у селу Црној Трави, у једној собици у чаршији, у приватној кући. Издржава се од прихода црнотравске цркве, и добровољних прилога месне општине. Нарочитих фондова нема.

Школа је ова као и друге црквеног духа, без разреда. Учитељ је из Црне Траве, учио школу у Лесковцу. Плата му је била 1000 гр. чар. годишње. Овом се школом служи општина црнотравска и бродска, (но село Брод удаљено је од Црне Траве више од 1 и по сахата, те је сметња за шаљање деце у Црну Траву.) Брод броји 135 домова а 180 пореских глава, те зато желе за себе школу. Ова школа има 10 до 15 ђака. Не ради од почетка рата.

6. *Добропољска школа* у селу Добром Пољу, смештена у једној соби у црквеној кући, али је ова школа од дуже времена затворена. Била је издржавана, као и остале школе што су, а и уредба је школска као и свуда. Потреба је прека да се овде школа отвори.

7. *Предејанска школа* до цркве предејанске, једна обична соба. Издржава се као и остале школе приходом предејанске цркве и добровољним прилозима. Школа је црквеног духа, без разреда, са 13 ђака.

Нарочити фонд не постоји. Учитељ је из Предејана, са платом 400 гр. чар. шестомесечно.

Овом се школом служе села: Предејани, Бричевца, Бојисин Цена, Сушевје, Личин Дол, Љутеш.

9. *Грделичка школа.* У једној малој собици у механи на Дервену, која је сада покварена од Турака.

Издржава се улагањем у годишњи збир за школу од свију села, која се школом служе. Има 40 деце. Начин предавања као и у осталим црквеним је; разреда нема. Нарочити фонд не постоји.

Учитељ је из Ораовице, који је учио у Ораовици, а упражњавао се као подклицар у лесковачкој цркви.

Ова школа припада општини Грделичкој, и служе се шњоме ова села: Грделица, Дедина-бора, Војишна махала. Плајце Дупљине и Оравица неки део.

9. *Ораовичка школа* код цркве ораовичке, једна собица у црквеној кући. (Нов конак за школу спалили Турци).

Ова је школа издржавана приходом ораовичке цркве и добровољним прилозима оних села, која се школом служе.

Начин предавања црквеним, без разреда. Учитељ из Ораовице, учио у истом селу. Плаћен је 600 гр. чарш. годишње. Служе се осим Губеровца овом школом и сва она села, која Грделичком школом, но има неколико ђака и из Копашнице, Слатине, Несврте и Добротина Има до 25 ђака.

10 *Накривањска школа* у кући цркве накривањске, једна соба мала, црквеног духа, без разреда. Издржава се црквеним приходом. Учитељ служи без платно, јер је и цркви поклоњен, да до века ту остане. Уче до 15 ђака.

11. *Бунушка школа* у црквеној кући. Соба прилична, са скамијама. Издржава се црквеним приходом бунушке цркве, и добровољним прилозима. Предавање је црквено без разреда. Учитељ је из Лесковца. Има до 25 ђака.

12. *Бошњачка школа.* У црквеној кући једна соба прилична; но од десет година, ова је школа затворена.

13. *Турековачка школа.* У кући турековачке цркве, доста велика соба, нарочито за школу начињена, али без сваког инвентара. Издржава се од прихода цркве, а нарочитог фонда нема. Разреда нема, него је као и у осталим школама начин предавања црквеним.

Учитељ је из Турековца, са платом 1000 гроша чар. годишње. Служе се општине: турековачка и бошњачка; села: Турековце, Ђелевац, Тугочевци. Има 16 ученика. Сад је одпочело предавање.

14. *Печеновачка школа* у кући печеновачке цркве. једна мала собица. Издржава се од црквеног прихода и добровољних прилога. Разреда нема, него као и у осталим школама предавање је црквено; но има 6 ђака који уче кратки катихизис и кратку црквену историју.

Учитељева је плата 1700 гр. чар. годишње. Има 35 ђака. Овом школом служе се: Печењевце, Липовица, Чекшин, Брејановце. Има 2 детета из Пуковца окр. прокупачког.

15. *Бобичка школа* у кући цркве бобичке (Св. Тројице). Соба обична без инвентара. Издржава се приходом бобичке цркве и добровољним прилозима дотичних села. Нарочитих фондова нема. Разреда нема и предавање је чисто црквено.

Учитељ је из Граданице, са платом 1000 гр. чар. годишње. Има 24 ђака. Овом се школом служи општина, разгојнска, а по имену ова села: Бобичко, Црковница, Граданица (општ. јашуњска).

16. *Кумаревска школа* у кући цркве кумаревске мала школа. Издржава се приходом поменуте цркве, и добровољним прилозима дотичних села. Нарочитог фонда нема. Разреда нема, предавање је црквено. Учитељ је из Лесковца, учио у Лесковцу. Плата му је 1000 гр. чар. годишње. Овом се школом служе општине богојевачка и мрштанска. Лане је било 40, ове године 25 ђака. Школа још не ради.

У овој нахији има још две школе: крушевачка и конопничка, но због оскудице учитеља не раде, а школске су зграде и иначе добре, и то крушевачка школа, код цркве крушевачке, конопничка у селу Конопници до цркве истог имена.

Из овога извештаја види се, да је пре ослобођења било 18 школа у нахији лесковачкој и 7 у нахији нишкој — свега 25 школа. У нахији лесковачкој било је 22, а у нишкој 9 — свега 31 учитељ. — Немамо ни приближних података, колико је било ђака у школама нахије нишке, а у 15 школа нахије лесковачке учило се 918 ђака. Од овога броја долази на лесковачку школу 500, на власотиначку 200 ђака, — остаје на 13 сеоских школа свега 218 ђака, што чини једно на друго, на једну школу нешто више од 16 ђака.

Све ове школе из доба притиска и туђега господарства, биле су само по имену.

Као што и сами известиоци из оних крајева веле, распореда и некога плана није било. Сваки учитељ казивао је својим ђацима оно што је знао и то онако како су њему његови учитељи казивали. Већина учитеља изучили су само основну школу у Лесковцу, а по неки је свршио само коју сеоску основну школу. У Лесковцу било је учитеља, који су се учили у београдској Богословији или у гимназији у Србији. Но тешко је појимити како су у

Десковцу 4 учитеља и једна учитељка могли да науче 500 деце.

Школе су биле већином у каквој собици црквене куће. Оне пису биле самосталне установе, но су постојале као црквенска задужбина — исто онако као и у Србији пре ослобођења.

Сва настава била је ограничена на оно знање, које је цркви требало: часловац, псалтир и црквено певање. Пошто је црква издржавала школу, она је с правом ној и прописивала наставни план. Спремање за свештенички позив, као да је била једина целъ школе. Уз то, по уверавању изасланика лесковачке управе, школа је требала да спреми трговце, који ће умети да забележе шта им ко дугује. —

Материјално стање учитеља, зависило је од цркве и добре воље општине. Највећу плату имали су учитељи лесковачки — 120 дуката цес. на годину. Но било је плате и од 10 дуката на годину. Учитељ школе накривањске служио је бесплатно, јер је био поклоњен цркви да до века ту остане — само се у извештају не каже од кога и зашто. У школи грделичкој вршио је дужност учитељску бивши под-кларисар цркве лесковачке, и време оно што је као под-кларисар провео, сматра му се као спрема за учитељски позив. У свима сеоским школама нахије нишке учитељску дужност вршили су општински писари, уз своју главну писарску дужност. —

Школског намештаја по селима није било. Изасланици управини веле, „нема инвентара”, т. ј. нема никаква намештаја.

Оволико биће довољно за познавање стања у коме се школа нишкога округа находила пре ослобођења. Она је животарила, ал није живела, она је била жијак на изданку, али ватра никада.

2. МУШКЕ ШКОЛЕ

Законом од 6. фебруара 1879 године, који је издан на народној скуштини у Нишу, учињена је административна подела ослобођених крајева. По том закону нишки округ састављен је из нахије нишке и лесковачке. Он има сад 4 среза. Само Предејани одвојени су од њега и додати врањском ок-

ругу, иначе сва места где су некад школе биле и данас подпадају под овај округ.

У целом округу има 18 мушких школа, и то:	
У Нишу	1
„ срезу власотиначком	5
„ „ лесковачком	5
„ „ нишком	7
Свега	18 школа.

У срезу запланском, који има 55 села и засеока до ове године није било ни једне основне школе.¹ И пре ослобођења он је имао само 2 школе: у Јелашници и Бобичкој.

Четвороразредне школе биле су нишка, лесковачка и власотиначка. Дворазредних било је 7, а једноразредних 8 школа.

У свих 18 школа радило је 30 учитеља. У нишкој школи радило је 6, у лесковачкој 6, у власотиначкој 3 учитеља. У свима осталима радио је по један учитељ.

У нишкој и лесковачкој школи I разред подељен је у 3 одељења, а у власотиначкој у III и IV разр. радио је један, у II други, а у I трећи учитељ.

По свршеним наукама било је:

Из Учитељске школе	3
„ „ „ у Сомбору	1
„ Богословије	6
„ II одељења Богосл.	6
„ Богословије у Карловцима	1
„ II раз. Учитељс. шк.	1
„ II или III р. Богословије	5
„ Гимназије	2
„ Реалке	1
„ Основне школе	4
Свега	30

Само неколико учитеља задржато је од оних што су се затекли у тим крајевима по ослобођењу. Многи су сами школу напустили због рата, многи су се сами одрекли овог посла, јер су увидели, да немају довољно спреме, а неке није могло министарство да прими због неразумевања учитељског посла. Задржани су учитељи нишки и нека од учитеља лесковачких. Они и данас раде у тим школама. За нову

¹) Пре неки дан опет је отворена школа јелашничка, те тако и срез заплански има једну школу.

У школску годину послати су у Ниш нови учитељи, и то одлични питомци учитељске школе.

По положају у служби било је :

У II класи	1
„ III „	1
„ IV „	1
„ V „	1
„ VI „	3
„ VII „	1
„ IX „	3
„ X „	8
Привремени	11
Свега	30

Учитељима који су издавна радили у школама нишкој и лесковачкој, а задржани су и даље у служби, министарство је уважило тај рад и поставило их је одмах у VI или VII класу.

Од овогодшњег г. изасланика оцењени су :

Одлично	6
Врло добро	8
Добро	13
Слабо	1
Рђаво	1
Неоцењен	1
Свега	30

Скоро половина учитеља оцењена је боље од добар, а само двојица горе. Ово је леп знак за учитеље овога округа, Само једнога учитеља рад остао је неоцењен, и то због болести.

У свима школама било је уписано 1853, а разреде је свршило 1418 ђака. По срезовима било је :

	уписано	свршило
У ср. власотиначком	355	245
„ „ лесковачком	715	575
„ „ нишком	344	222
у Нишу	439	375
Свега	1853	1418

У варошким школама било је :

	уписано	свршило
У Нишу	439	375
„ Лесковцу	475	377
„ Власотинцима	195	136
Свега	1109	888

Ако овај број одбијемо од целокупнога броја ђака, онда остаје, да је у свих 15 сеоских школа било уписано 744, а свршило разреде 530 ђака.

На једну сеоску школу долази у средњу руку:

	уписаних	свршив.
У срезу власотиначком	32	21,8
„ „ лесковачком	48	39,8
„ „ нишком	49,1	31,7

Најбоље су похођене школе среза лесковачког и нишког, а најслабије власотиначког. У опште лесковачки срез одликује се школом. Не само да су сеоске школе његове пуне, но и сама варошка школа има 36 уписаних и 2 свршена ђака више, но школа нишка, ма да је Лесковац доста мањи од Ниша.

Из сеоских школа није изашао ни један свршени ђак, пошто у ни једној нема сва три разреда.

У варошким школама свршило је IV разред 75 ђака. За сад се не може изрећи суд о томе, у ком степену деца напуштају школу пре но што је сврше. Врло је потребно да деца ових крајева остају што дуже у школи. Много ђака оставило је школу у Малошишту. Од 70 уписаних у I разреду свршило је исти разред само 8, а то је било због свађе која је била између учитеља и општине. Ова ствар је изравната. У осталим школама нису многа деца оставила школу пре времена.

3. ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

Јавне женске школе, као што смо видели, пре ослобођења није нигде било. Сада има 3 женске школе, и то у: Нишу, Лесковцу и Власотинцима.

У све три ове школе раде 6 учитељака. У нишкој школи раде у I разреду две, у II и III разреду по једна; у лесковачкој у I разред једна, а друга је у II и III разреду; у власотиначкој једна у сва три разреда.

По свршеним наукама било је :

Из Више женске школе у Русији	1
„ II раз. Више женске школе	3
„ II раз. Учит. школе у Сомбору	1
„ Основне школе	1
Свега	6

По положају у служби биле су 3 у IX класи, а 3 привремене.

Од г. изасланика оцењене су две одлично, две врло добро, а две добро.

У све три школе било је уписано 383, а разреде је свршило 269 ученица. У нишкој школи било је 13 уписаних, а 49 свршених ученица више но у лесковачкој. У опште може се рећи, да су ове школе добро похођене, што се види из таблице на крају.

У III разреду женских школа било је уписано 38, а свршило 24 ученице.

У свима школама нишкога округа — 18 мушких и 3 женских — било је уписано 2236, а разреде свршило 1687 ђака.

Што се стања здравља тиче, можемо бити задовољни. У свима школама умр'ло је свега 20 ђака. Од овога броја долази 18 на мушке, а 2 на женске школе. На 100 ђака не долази ни један смртни случај, но само 0,9, — а то је доиста врло повољно.

4. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Осам мушких школа смештене су у општинске зграде, 6 у црквене а 4 у приватне куће.

Од општинских зграда вредно је поменути школу нишку. У другом реду долазе школе: лесковачка и власотиначка. Све остале су врло слабе. Много горе је са црквеним кућама. Оне су тескобне и за школу неспретне. — Најгоре су оне школе, које су смештене у приватне куће. Црно-травска школа је у једној соби механској — а механа још ради. Конопничка је зграда по све неудесна за школу. У првом почетку министарство није могло истраживати од општина све оно, што се истраживало и истражује у старим границама. Но време је дошло, да и ове општине уђу у ред са својим старијим сестрама, и сада министарство просвете само оним општинама допушта да отворе школе, које су се постарале за удобне зграде. Ово је право и по школу корисно.

Нису ни мало боље женске школе. Зграде у којима су оне смештене старе су. Треба их што пре оправити или новима заменити.

5. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Изузимајући школе лесковачку и власотиначку у свима осталима нема скоро никаквих наставних средстава.

У лесковачкој школи има: мапа Србије, Јевропе и Азије, слика метарских мера и рачуналке, а у власотиначкој поред тога још и мапа славенских земаља, глоб, мапе свих делова света и планиглоб. Све ове ствари добре су.

Остале школе, мушке и женске, немају средстава за наставу. И ово очекује још рад и жртава од општина.

6. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

И са књигама још су оскудне школе овога округа. За сада има књига:

У Нишу	45
» ср. власотиначком	52
» » лесковачком	85
» » нишком	94

Свега 276 књига

У лесковачкој школи има 69, у власотиначкој 47 књига. Све остале немају ни по толико. У срезу власотиначком само крушевичка школа има 5 књига, а остале сеоске школе немају ни једне књиге. Од свију сеоских школа највише књига има школа грабовичка 23, па онда малчанска 20.

7. ПРЕГЛЕД

Ако садање стање основне школе округа нишког упоредимо с оним, у коме је она пре ослобођења била, наћи ћемо велике разлике.

По извештају управе лесковачке, било је у нахији лесковачкој 18, а у нишкој 7, свега 25 школа. Но какве су ове школе биле, видели смо из поменутог извештаја. Сва настава ограничавала се на буквар, часловац и псалтир, па и то је научено механички, нетачно, од прилике. — Учитељи су били већином ђаци лесковачке или нишке основне школе, или су се где као клисари у ког свештеника спремали за учитељски позив. Сама школа беше филијал цркве, с тога се и нахођаше обично у каквој собици црквене куће. Одношај учитеља према општини не беше много бољи од одношаја каквог општинског послужитеља. У неким школама општински писар, поред своје писарске дужности, узгред је вршио и дужност учитељску. Школа није имала никакве основе. Она је зависила од расположења кмета, одбора, свештеника и дечиних родитеља.

Поврх свега овога она је морала водити рачуна и о расположењу туђинских власти и најближих господара. Да у оваквим приликама не може ни бити речи о неком напредовању, разуме се по себи. Било је општина које су казивале да имају школе, било је деце, која су се звала ђаци, било је собе, која се звала школа, било је у тој соби човека који се звао учитељ — али школе онакве какву је ми замишљамо и у слободној Кнежевини имамо, школе као државне установе основане на закону и начелима науке о настави и васпитању — такве школе није било ни једне, кад је на бедемима Ниша први пут после толико векова развијени застава српске слободе и просвете.

Министарству просвете и црквених послова требало је све из нова подизати.

Најпре су отворене школе у Нишу, Лесковцу и Власотинцима, већином са учитељима који су се били затекли. Министарство није хтело да људе, који су многе године, често под врло тешким приликама, учили децу српској књиги, остави без хлеба, И тако су задржани при нишкој школи г. Атанасије Петровић, који 40 година, г. Димитрије Цветановић, који 13 година, Димитрије Пешић који 11 година при овој школи учитељују. Поред њих задржана су још два млађа учитеља, што су се затекли у овој школи. И при лесковачкој школи задржана су два учитеља, који су се затекли тамо у времену ослобођења: г. г. Јосиф Костић служи 12 и Настас Крстић 7 година при школи лесковачкој

Исте године кад је закључен уговор мира, министарство је похитало, те је и по селима почело отварати школе. На крају 1878 године већ је било у тадањем округу нишком 2, у округу лесковачком 5 сеоских школа. После варошких школа отворене су школе: матејевачка каменичка, грделичка, конопничка, крушевичка, предејанска и турковачка. То су били први почетци у овом округу.

У 11 школа 1878 године било је 17 учитеља. У нишкој школи било је 5, лесковачкој 2, власотиначкој 2, а у осталима по један учитељ.

Од школа из 1878 једна (предејанска) припала је врањском, а друга (белопаланачка) пиротском округу. У границама садањег округа нишкот било је дакле 9 школа са 15 учитеља.

За две прошле године и број мушких школа и број учитеља у овом округу удвојио се, јер данас има 18 мушких школа са 30 учитеља. — То је напредак, који и најстрожијег критичара може да задовољи.

Само још 4 учитеља има у целој округу који нису учили више од основне школе, а пређе су били без мало сви такви. —

У књижицама има сада 276 књига.

Стање учитеља уређено је, а школа је подигнута на сталној основи, на којој се може слободно да развија. Ако она и на даље корача истим кораком као што је почела, надати се, да ће школа нишка и лесковачка на брзо стићи школу Шумадије.

Јуначка војска Кнежевине свршила је сјајно свој задатак у овим крајевима. На политичкоме пољу постигнути су резултати, који су задовољили и нас и ове крајеве. Ред је на школу да на српском мишицом освојеним, Србији присаједињеним обалама Нишаве и јужне Мораве, посеје здраво семе српских мисли и српских осећаја, те да створи чврсту основу и нову полазну тачку за даље напредовање у српске земље. Ако се по прошлости рачуна будућност, онда можемо веровати, да је и просвета на доброме путу, да ће и она свој задатак достојно извршити.

СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

1. Мушке школе

Школа	База	
	уписано	свршило
У Нишу	439	375
<i>У срезу власотиначком</i>		
У Грделици	40	33
„ Конопници	43	28
„ Црној Трави	38	16
„ Власотинцима	195	136
„ Крушевици	39	32
<i>У срезу лесковачком</i>		
У Лесковцу	475	377
„ Печењевцима	80	71
„ Д. Стопањи	64	42
„ Турковцу	56	51
„ Богојевцу	40	35
<i>У срезу нишком</i>		
У Грабовцу	26	25
„ Каменици	71	51
„ Малошишту	70	8
„ Малчанима	53	40
„ Гор. Матејевцу	44	35
„ Островици	35	28
„ Сићеву	45	35
Свега 1853		1418

2. Женске школе

Школе	Ученица	
	уписано	свршило
У Нишу	168	135
„ Лесковцу	155	86
„ Власотинцима	60	44
Свега 383		265

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

ЈАВНА БЛАГОДАРНОСТ.

Г. Сава Живковић—Шпикља, трговац из Јагодине, поклоњиво је кабинету јагод. ниже гимназије два препарирана морска рака на постаментима.

На овом родољубивом дару, изјављује му савет професора јагод. ниже гимназије своју највећу захвалност.

У Јагодини 28 августа 1880. Бр. 168.

СТАТИСТИКА ОСНОВНЕ НАСТАВЕ У ФРАНЦУСКОЈ

У француском министарству просвете има нарочита стална комисија, којој је у задатку, да прибира и уређује грађу за статистику наставе. Ту скоро издала је другу свеску опширнога дела о статистици основне наставе у Француској. Из те свеске видимо ово неколико занимљивијих података.

У Француској школовање је обавезно за сву децу у старости од 6 до 13 година. Значајно је, да у Француској број деце у овим годинама све мањи бива. Тако на пр. пописом 1821 год. нађено је, да од 30,461.875 становника, има 6,359.950 деце у добу од 6 до 15 година, дакле на сваку стотину становника 20·7. У 1876 години било је на 36,905.788 становника 6.409.087 такве деце, дакле на сто становника само 17·4. Ово опадање ишло је постепено кроз целу периоду од посматраних 55 година.

Кад је у Француској 1829 године први пут прикупљана грађа за статистику основне школе, нађено је 30.536 основних школа, 1837 било их је 52.779 а 1876 године 71.547. Од 1832 до 1847 број школа увећавао се са 2—3 процента годишње; од 1848—1866 износи вишак само 0·4 а од 1872—1876 0·5 процената. Број основних школа од 1850 до 1876 године био је овај:

Године	Број основних школа				света
	ЈАВНИХ ЗА ДЕЦУ		ПРИВАТНИХ ЗА ДЕЦУ		
	МУШКУ	ЖЕНСКУ	МУШКУ	ЖЕНСКУ	
1850	34.428	9.415	4.962	11.774	60.579
1863	38.386	14.059	3.108	13.208	68.761
1866	38.629	14.721	3.510	12.839	69.699
1866	38.858	15.099	3.599	13.115	70.671
1872	38.852	17.461	2.868	10.998	70.179
1875	40.015	20.360	2.603	8.712	71.690
2876	39.764	19.257	2.657	9.869	71.547

На 10.000 становника долазило је у години

1832 . . .	13·0 основних школа
1840 . . .	16·3 " "
1863 . . .	18·3 " "
1867 . . .	19·3 " "

Да ова размера није подједнака за све округе, разуме се. Тако долази на 10.000 становника у департману *сенском* само 7·3 основних школа, докле у департману *лозерском* на исти број становника по 54·6 школа долази. Међу тим ове крајности најбољи су доказ, да се по самом броју школа никако не сме оцењивати напредак или опадање школства у опште. Јер докле лозерски департман долази међу најслабије насељене, са селима малолудним и на далеко размакнути, дотле је у сењском департману насељеност врло густа, а ту је и сама престоница Париз. Овде дакле број школа може бити мањи, али баш за то има у њима више ђака; на против у лозерском департману број школа већи је, али је број ђака мањи, према слабој насељености места, у ком је школа.

Као што се види из горње таблице, од 1850—1876 број јавних школа увећао се знатно, нарочито број женских школа. Од 9415 у 1850 години подигао се на 19.257 у години 1876. Број приватних школа опао је.

Према увећаном броју школа, и број наставника увећао се. У 1837 години било је у свима основним школама 50.735 наставника а у 1876 год. 110.709. Размере према броју становника и броју ђака биле су ове:

	У години	
	на 10.000 становника	на 1 наставника
	Б И Л О Ж Е	ЂАКА
	НАСТАВНИКА	
1837	17·8	112
1876	30·0	58

У Француској деле се учитељи у две категорије, и то: на *самосталне учитеље* (Instituteurs titulaires) и *помоћнике* (adjoints). Од обе ове категорије било је

	1876 године	
	године 1843	1876 више процената
Самосталних учитеља	42.55	136.893 13
Помоћника	4.750	14.824 212
Самосталних учитељака	17.287	32.202 86
Помоћница	10.947	26.790 145

Самосталних учитеља има сад много мање но што је пре било, а на против број самосталних учитељака сад је скоро два пута већи од првашиг. Овај вишак учитељака долази од већег броја школа за женску децу.

Веома занимљива, а уједно значајна с обзиром на постојеће данас стање у Француској, јесте подела наставника по сталежу. Ова подела први је пут констатована у 1837 години.

	Године		у 1876 г. више процената
	1837	1876	
било је учитеља:	1837	1876	
грађанског реда	37.371	42.249	13
духовног реда	1.931	9.468	390
учитељака:			
грађанског реда	11.296	21.776	93
духовног реда	9.137	37.216	307

У години 1837 долазило је 5 учитеља и 81 учитељка духовног реда на 100 наставника реда грађанског, а 1876 године на сваких сто наставника грађанског реда било је 22 учитеља и 170 учитељка духовног реда. Ово памножавање наставника из реда свештеничког није било местимично, већ без изузетка у свима департманима.

Похођење школа најсигурније је мерило за напредавање школства; од њега зависи и сам резултат све пажње

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

и материјалних жртава, које се школи приводе. У француској статистици налазе се тек од 1837 године поуздани бројеви ђака, који су основну школу походили. Ранији податци односе се само на мушку децу. Почев са поменутом годином, број ђака био је овај:

Године	Број ђака у осн. школама	Број ђака увећао се са процената	На 10.000 становни. било је ђака
1837	2,690.035	—	752
1840	2,896.934	8	864
1843	3,164.297	18	924
1847	3,530.135	31	997
1850	3,322.423	24	967
1861	4,286.641	59	1.147
1863	4,336.368	61	1.160
1865	4,436.470	61	1.165
1866	4,515.967	68	1.186
1872	4,722.754	75	1.303
1875	4,809.728	79	1.303
1876	4,716.935	75	1.281

Колико је било ђака у јавним а колико опет у приватним школама, види се из овог прегледа.

Године	Ђ а ц и у ш к о л а м а			
	Ј а в н и м		П р и в а т н и м	
	ученици	ученице	ученици	ученице
1850	1,564.831	228.836	1,036.788	491.968
1863	2,053.674	212.082	1,360.153	710.456
1865	2,083.473	223.319	1,394.069	735.609
1866	2,114.938	228.793	1,422.721	749.465
1872	2,245.810	199.406	1,590.181	687.357
1875	2,263.199	187.484	1,786.754	572.291
1876	2,197.652	203.230	1,626.696	690.357

Из оба ова прегледа види се, да труд око подизања основне наставе није остао без лепога успеха; јер умноженом броју школа и наставника одговара интензивно растење броја школу походећих ђака. И ако тај полет вреди за сву Француску у опште, то је исти опет најинтензивнији у департманима, који средину земље заузимају. У њима је број ђака од 1850—1876 г. порастао са 30—40 процента; но ту је и школа до 1850 г. највише застала била. У другим департманима, где је још пре школа била напреднија, вишак у броју ђака није толики, а има и таквих крајева, где 1876 година показује мали број ђака од овог у години 1850.

Прави и стварни напредак основне школе да се оценити само онда, кад се пореди број школу походећих ђака броју деце, која су по узрасту за школу. Од сваке стотине такве деце, походило је школу

у години 1850 њих 72.9
1863 „ 94.5
1866 „ 95.9
1876 „ 104.8

Што последња година показује већи број школу походећих ђака него и колико је саме деце за школу дорасле (по узрасту од 6-е до 13-е године), то долази отуд, што многи родитељи дају своју децу у школу и пре навршене шесте године.

И за саме резултате основне наставе, покушано је, да се у бројевима изразе. За ову дељ послужиле су сведоцбе

(*Certificats d'études primaires*), дате оним ученицима који су свршили цео течај основне школе и испите положили. Те сведоцбе издају се од 1872 године.

У тој години јавило се за испит положило испит ученика . . . 5146 3572
ученица . . . 2447 1586

Свега . . . 7593 5158
На против у 1876 г. јавило се за испит полож. испит ученика . . . 43.148 27.948
ученица . . . 18.835 12.589

Свега . . . 61.983 40.537

Од 100 пријављених за испит положило га је

1872 1876
ученика . . . 69 65
ученица . . . 65 67
ђака . . . 68 65

Други моменат, којим се могу оценити резултати основне наставе, јесте *писменост рекрута*, који се после навршене двадесете године у војску узимљв.

Од 100 рекрута знало је читати и писати, или бар читати

у години 1827—1829 . . . 44.8
1831—1835 . . . 52.6
1836—1840 . . . 56.3
1841—1845 . . . 60.0
1846—1850 . . . 64.0
1851—1855 . . . 65.9
1856—1860 . . . 68.9
1861—1865 . . . 73.0
1866—1868 . . . 78.6
1871—1875 . . . 82.1
1876—1877 . . . 84.4

Од 1827—1877 год. број писмених рекрута увећао се са 90.9 процената.

О писмености свега становништва у Француској имају податци само из две године, и то: 1866-е и 1872-е; ти су податци у овом прегледу.

	1866 г.		1872 г.	
	БРОЈ	ПРО-ЦЕНАТ.	БРОЈ	ПРО-ЦЕНАТ.
Неписмених	14,847.803	39.0	13,324.801	36.9
Међу њима: испод 5 г. старости				
мушких	1,881.853	12.7	1,787.268	13.4
женских	1,833.815	12.3	1,752.833	13.2
Старијих преко 5 година				
мушких	4,865.324	32.8	4,330.082	32.5
женских	6,266.811	42.2	5,454.618	40.9
Знало је само читати	3,886.324	10.2	3,772.603	10.5
и то: мушких	1,644.516	42.3	1,603.460	41.8
женских	2,241.808	57.7	2,169.143	58.2
Знало је читати и писати	18,878.380	49.6	18,632.749	51.7
и то: мушких	10,401.174	55.1	10,094.617	54.1
женских	8,477.206	44.9	8,588.132	45.9
С непознатим изображењем	454.557	1.2	322.768	0.9

Има још једно мерило за резултате основне наставе, а то је у писмености заручника који у протоколе венча-них своја имена потписују. О писмености заручника води се у Француској тачна статистика још од 1854 год. Но министарство просвете није се зауставило на податцима од те године па до најновијег времена, него употребило је и податке из ранијег времена, у колико су се могли изнаћи у старим прквеним протоколима. По тим податцима било е од 100 младожења односно невеста писмених

У ПЕРИОДИ	МЛАДОЖЕЊА	НЕВЕСТА	МЛАДОЖЕЊА ВИШЕ
1686—1690	29.1	14.0	15.1
1786—1790	47.1	26.9	20.2
1816—1820	54.3	34.7	19.6

1854—1855	68.4	52.6	15.8
1856—1860	74.1	53.9	20.2
1861—1865	71.8	57.5	14.3
1866—1870	75.0	62.3	12.7
1871—1875	77.8	66.3	11.5
1876—1877	81.2	70.7	10.6

Из свега до сад изложеног види се, да јавна на-става у Француској особито у новије време све јаче напредује, и то поглавито за то, што стална комисија за статистику наставе марљиво свој посао ради. Јер није тешко напредно помагати и утицати онде, где су све околности добро познате.

На завршетку ове белешке додајемо сравнителни преглед међународне статистике основних школа.

Државе	Б р о ј		Година из кој су подаци о школама	Б р о ј				На 100 ста-новника до-лази ђака.	
	становника	деце за школу		основних школа	настав-ника	ученика	ученица		свију ђака
У Европи :									
Ирска	5,336.395	—	1877	7.370	10.489	517.212	506.405	1,023.617	19.18
Саксонска	2,760.586	448.814	1876	2.192	7.319	226.712	236.222	462.934	16.77
Баварска	5,022.390	921.599	1871	7.184	11.921	—	—	841.304	16.75
Баденска	1,507.179	260.567	1873	1.937	3.603	125.922	119.447	245.369	16.28
Пруска	25,742.404	4,495.040	1871	34.988	57.936	—	—	4,097.776	15.57
Швајцарска	2,759.854	—	1871	5.088	10.156	205.222	206.532	411.751	14.92
Луксембург	205.158	26.094	1876	673	660	—	—	30.477	14.86
Норвешка	1,807.555	270.780	1875	4.736	4.030	—	—	261.622	14.47
Елсас	1,531.894	224.221	1878	2.734	4.364	—	—	217.619	14.21
Шведска	4,429.713	699.624	1876	8.770	9.311	—	—	598.354	13.51
Шотска	3,560.714	—	1877	2.931	4.680	—	—	472.668	13.27
Нидерландска	3,865.456	—	1874	3.784	11.716	264.873	234.189	499.062	12.91
Енглеска	24,547.309	—	1877	15.187	62.870	—	—	3,154.973	12.85
Француска	36,905.788	6,409.087	1876	71.547	110.709	2,400.882	2,316.053	4,716.935	12.78
Белгија	5,336.185	—	1875	5.857	10.750	336.575	332.617	669.192	12.54
Хамбург	388.618	50.060	1875	314	1.826	24.652	23.576	48.228	12.41
Данска	1,903.000	259.208	1874	2.940	3.464	—	—	231.953	12.19
Бремен	142.200	—	1872	73	560	8.156	8.744	16.900	11.88
Угарска	13,561.245	2,139.207	1874	15.387	19.610	805.947	677.442	1,483.389	10.94
Аустрија	21,742.884	3,222.863	1875	15.166	27.942	1,092.644	1,042.039	2,134.683	9.82
Шпанија	16,526.511	—	1870	28.117	29.022	—	—	1,410.476	8.54
Финланд	1,912.647	—	1876	1.494	1.532	—	—	152.016	7.89
Италија	27,769.475	—	1872	43.950	36.652	890.058	716.691	1,606.749	5.78
Грчка	1,457.894	—	1872	1.227	1.205	—	—	81.449	5.58
Португалска	4,047.110	—	1876	4.510	—	—	—	198.131	4.90
Пољска	6,528.017	—	1874	3.280	—	114.222	62.252	176.474	2.70
Србија	1,353.890	247.632	1875	534	667	24.439	3.861	28.300	2.16
Румунија	5,073.000	—	1873	2.319	3.651	86.489	22.335	108.824	2.15
Русија	72,392.927	—	1874	23.129	—	850.867	226.996	1,077.863	1.64
У Америци:									
Канада	3,672.116	—	1875	12.673	15.465	—	—	890.664	24.26
Савезне државе	38,925.598	14,227.748	1877	—	259.296	—	—	8,954.478	23.00
Нови Фундланд	161.374	—	1875	304	—	—	—	16.878	10.33
Аргентина	1,812.490	513.078	1876	1.946	5.893	67.583	48.661	116.244	6.41
Бразилија	11,108.291	—	1874	5.890	—	—	—	187.915	1.69
У Азији:									
Јапан	33,623.373	5,167.667	1875	24.225	44.766	1,462.059	464.067	1,926.126	5.73
У Африци:									
Алжир	2,867.626	—	1876	662	1.260	26.217	25.375	51.692	1.80
У Аустралији (копно)									
	1,965.174	—	1877	4,917	10.232	—	—	519.249	26.42